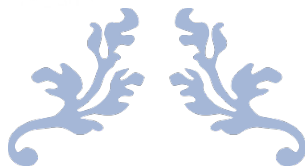

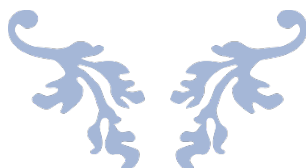

UNIVERSITAT^{DE}
BARCELONA

EL DEBAT HISTORIOGRÀFIC SOBRE LA NATURALES A DEL FRANQUISME

TREBALL FINAL DE GRAU

NÚRIA BOSCH MIR

Curs 2024-2025

Bloc temàtic: Història Contemporània

Tutor: David Cao Costoya

ÍNDIX DE CONTINGUTS

1. Resum i paraules clau	1
2. Introducció.....	2
3. Objectius i metodologia del treball.....	4
4. Origen del debat sobre què és el feixisme	5
5. Inicis del debat sobre la naturalesa del franquisme (1936-1964)	9
6. El «debat Linz» (1964-1990).....	13
6. 1. La conceptualització del franquisme com un «règim autoritari»	13
6. 2. La consideració «feixista» del franquisme	16
6. 3. El desenvolupament de les tesis de Linz per part d'altres historiadors	20
7. La cerca del consens i les noves aportacions (1990-2024).....	26
7. 1. La introducció al debat del concepte «feixistització» als anys noranta.....	26
7. 2. L'evolució del debat historiogràfic al segle XXI	34
7. 3. Les noves aportacions sobre la historiografia del franquisme i l'estat actual de les investigacions	38
8. Conclusions generals	43
9. Referències bibliogràfiques	46

1. RESUM I PARAULES CLAU

Resum

El franquisme ha estat objecte d'un llarg debat historiogràfic sobre la seva naturalesa, és a dir, al voltant de la qüestió de quin tipus de règim polític, econòmic i social va ser la dictadura franquista. Aquest règim es va iniciar a partir de la victòria del bàndol revoltat a la Guerra Civil (1936-1939) i finalitzà amb la mort de Franco l'any 1975.

El plantejament del treball es basa en l'estudi de les principals postures del debat sobre l'essència del règim franquista i la seva relació amb el feixisme, a partir de la bibliografia de diferents historiadors, politòlegs i sociòlegs, com Juan José Linz, Manuel Tuñón de Lara, Stanley G. Payne, Roger Griffin i Ismael Saz, entre altres, tot analitzant diferents perspectives historiogràfiques.

Paraules clau: dictadura franquista; feixisme; debat historiogràfic; conceptualització; naturalesa.

Abstract

Francoism has been the subject of a long historiographical debate about its nature. This is around the question of what kind of political, economic and social regime the Franco dictatorship was. This regime began with the victory of the rebel side in the Spanish Civil War (1936-1939) and ended in 1975 with Franco's death.

The approach of this work is based on the study of the main positions taken in the debate about the essence of Franco's regime and its relationship with fascism. This is done according to the bibliography of several historians, political scientists and sociologists, such as Juan José Linz, Manuel Tuñón de Lara, Stanley G. Payne, Roger Griffin and Ismael Saz, while also analysing different historiographical perspectives.

Keywords: Franco dictatorship; fascism; historiographical debate; conceptualization; nature.

2. INTRODUCCIÓ

Sovint, els termes «autoritarisme», «totalitarisme» i «feixisme» són utilitzats de manera confosa. Pel que fa al franquisme, existeix un ampli debat sobre la seva naturalesa i si es pot classificar com a règim feixista o no. La importància d'aquest debat historiogràfic recau en la seva llarga durada i en la participació de nombrosos historiadors, politòlegs i sociòlegs que han abordat el tema des de diferents perspectives i tendències historiogràfiques.

Quan parlem de la dictadura franquista, ens referim al període de la història d'Espanya comprès entre els anys 1936 i 1975, per tant, es tracta del règim més durador dels que governaren Espanya al segle XX. Per definició, una dictadura es caracteritza per la utilització de la força de la repressió per sotmetre la ciutadania i imposar el model polític, social i econòmic del dictador. Tradicionalment, el franquisme s'ha dividit en dues etapes diferenciades; el primer i el segon franquisme.

Per una banda, el primer franquisme comprèn el període que va des de 1936, amb l'inici de la Guerra Civil, fins a 1959. És una etapa on es defineixen els principis bàsics del règim i es caracteritza per la repressió de la postguerra, l'aplicació d'una política autàrquica i l'aïllament internacional. La cronologia del règim també ha estat objecte de debat, però hi ha un cert consens a l'hora d'establir una periodització tripartida. Així, aquesta primera etapa de la dictadura es pot subdividir en tres períodes.

El primer subperíode abasta la cronologia de la Segona Guerra Mundial, de 1939 a 1945. El segon comprèn els anys de 1945 a 1950, període en què el règim es troba sotmès a l'aïllament internacional i a l'ofensiva de l'oposició, mentre que entra en joc la lògica de la Guerra Freda, la qual comporta la definitiva alineació del franquisme amb el bloc occidental. Finalment, el darrer subperíode se situa entre 1951 i 1959 i representa una etapa basculant entre l'autarquia dels anys quaranta i el desenvolupisme dels anys seixanta.

Durant els anys cinquanta, tenen lloc diversos esdeveniments relacionats amb l'actitud dels aliats occidentals que permeten la supervivència i continuïtat del règim franquista. L'any 1952, Espanya ingressa a la UNESCO (l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura). El 1953 el govern franquista signa el Pacte de Madrid

amb els Estats Units i, en el mateix any, també signa el Concordat amb la Santa Seu, mitjançant el qual es formalitza la relació entre l'Església i l'Estat, suposant alhora un important reconeixement internacional. De fet, l'ingrés d'Espanya a l'ONU (l'Organització de les Nacions Unides) l'any 1955 es produeix gràcies a aquests dos fets de política internacional que van tenir lloc el 1953.

Per l'altra banda, el segon franquisme s'inicia el 1959 i s'estén fins a la mort del general Franco, l'any 1975. Aquest període es defineix principalment per la liberalització, el desenvolupisme i una major obertura comercial a l'exterior. La data de 1959 és rellevant perquè aquest any s'aprova el Pla d'Estabilització, que serà la base de les transformacions socials i econòmiques de la dècada dels seixanta i marcarà el canvi de rumb del franquisme. D'aquesta manera, durant els anys seixanta es produeix un fort desenvolupisme i una profunda transformació social, tot i que es va mantenir l'immobilisme polític.

Podem dir que l'essència del franquisme es troba en els diferents principis que defineixen el règim i que aquests principis es van conformar durant el que tradicionalment s'ha denominat el primer franquisme. Per consegüent, l'objecte d'estudi d'aquest Treball Final de Grau és la primera etapa del franquisme.

3. OBJECTIUS I METODOLOGIA DEL TREBALL

L'objectiu general d'aquest treball és analitzar com han evolucionat les diferents interpretacions sobre la naturalesa del franquisme al llarg del temps, des de l'inici del debat fins a les noves aportacions i estudis realitzats sobre la temàtica.

Els objectius específics, plantejats per ajudar a assolir l'objectiu general de comprendre l'evolució d'aquest debat historiogràfic, són dos: analitzar la manera i les fonts amb què els autors han participat en el debat, i prendre consciència de les diferents perspectives historiogràfiques.

Aquest treball s'inscriu dins la modalitat de l'estat de la qüestió i s'ha desenvolupat adoptant un enfocament qualitatiu. Per «estat de la qüestió» entenem la situació actual del camp de coneixement que es vol abordar en un moment determinat. La finalitat és informar sobre els elements ja discutits, identificar els principals autors que han investigat i publicat sobre el tema i assenyalar, en cas necessari, els buits historiogràfics existents. Per tant, l'estructura que s'ha seguit en aquest treball és un estat de la qüestió en ordre cronològic.

Les fonts bibliogràfiques s'han localitzat mitjançant catàlegs de biblioteques universitàries, com el catàleg CUCC i REBIUN (Red de Bibliotecas Universitarias Españolas), i cercadors acadèmics de publicacions, concretament el recercador del CRAI-UB, Dialnet i Google Scholar.

Cal destacar que existeix una bibliografia molt més extensa sobre l'essència de la dictadura franquista, tot i que en aquest treball ens hem centrat en una selecció de llibres i articles científics, d'acord amb la caracterització del primer franquisme.

Un cop completat el procés de cerca bibliogràfica per localitzar les fonts necessàries per a la realització del Treball Final de Grau, es procedirà a la seva lectura i anàlisi, seguint la metodologia de posar en diàleg i interrelacionar les lectures triades.

4. ORIGEN DEL DEBAT SOBRE QUÈ ÉS EL FEIXISME

Inicialment, a la dècada de 1920, el feixisme es considerava principalment una expressió típica de la història i del caràcter dels italians. No obstant això, a la dècada de 1930, amb la proliferació de moviments i de règims autoritaris nacionalistes a Europa, i sobretot després de l'arribada al poder del nazisme, el feixisme va ser percebut cada cop més com un fenomen internacional, tant pels seus adversaris com pels seus simpatitzants.¹ La cultura marxista i el moviment comunista van ser els primers a atribuir una dimensió internacional al feixisme, ja des de la dècada de 1920.

El primer plantejament del debat sobre què és el feixisme es va donar a partir de la classificació entre el feixisme específic i el feixisme genèric. És a dir, els feixismes específics o paradigmàtics fan referència als règims instaurats a Itàlia i Alemanya, mentre que la resta es consideren feixismes derivats. Les tres teories tradicionals sobre el feixisme genèric són la interpretació marxista, la liberal i la radical-democràtica.

La interpretació marxista identifica el feixisme amb la reacció de la burgesia, que, per fer front a l'avenç del proletariat, se servia de bandes armades formades per petits burgesos desclassats. Per tant, aquesta interpretació sosté que el feixisme és inherent al capitalisme. Malgrat això, la cultura liberal contesta aquesta visió i atribueix la gènesi del feixisme a una malaltia moral, sorgida després de la Primera Guerra Mundial, però ja iniciada a les darreres dècades del segle XIX, a conseqüència de la progressiva decadència de la consciència europea, de l'embrutiment de la societat i de l'irracionalisme cultural.²

La postura liberal del feixisme, proposada per Benedetto Croce, sosté que el feixisme representa la manifestació d'aquesta malaltia moral que havia pertorbat la consciència europea sota l'efecte de les teories decadentistes i vitalistes. Així mateix, Croce afirma que no es pot considerar el feixisme com un fet exclusivament italià, sinó que la seva relació amb la història d'Itàlia i d'Europa es redueix a un simple parèntesi.³

¹ GENTILE, E. (2004). *Fascismo: historia e interpretación*. Madrid: Alianza Editorial, p. 53.

² *Ibid.*, p. 54.

³ TRANIELLO, F. (1999). «Historiografía italiana e interpretaciones del fascismo». *Ayer*, n. 36, p. 179.

La darrera interpretació és la radical-democràtica, que estableix que el feixisme i el nazisme són propis d'Itàlia i Alemanya per haver tingut una unificació nacional tardana. Això va provocar que aquests països mantinguessin en les seves estructures una tradició d'autoritarisme que tenia les seves arrels en el caràcter dels pobles, que no havien assimilat plenament les institucions i els valors de la moderna consciència liberal. Aquesta postura permet abordar el fenomen en clau de modernització o antimodernització.

No podem afirmar que les tres teories tradicionals sobre el feixisme hagin estat acceptades sense qüestionaments. Al contrari, els seus respectius defensors sovint s'enfrontaven en animats debats. Al mateix temps, es van produir intents de conciliar i reduir les tres interpretacions a un denominador comú; la consideració del feixisme com una malaltia moral.⁴

A partir de la dècada de 1960 es va produir una renovació historiogràfica en l'estudi del feixisme, impulsada principalment per obres d'autors com Renzo De Felice, Emilio Gentile, George L. Mosse, Ernst Nolte i Eugen Weber. Aquesta nova corrent historiogràfica del feixisme ha afrontat l'estudi del fenomen basant-se en la investigació històrica concreta, rebutjant les interpretacions generalitzades, les visions demonològiques i les explicacions monocausals.

Existeixen tantes classificacions d'interpretacions del feixisme com autors que es refereixen a aquestes. L'historiador italià Renzo De Felice va contribuir a la renovació dels estudis sobre el feixisme italià que es va produir durant dels anys seixanta, continuant d'aquesta manera el debat sobre el concepte de feixisme. Li correspon el mèrit d'haver emprès la tasca de «secularitzar» intel·lectualment el fenomen feixista, és a dir, convertir-lo en objecte d'estudi i reflexió històrica, en lloc de considerar-lo simplement com l'expressió d'un suposat mal absolut.⁵ Per aquest motiu, en aquest treball prendrem la seva interpretació del feixisme.

De Felice va revisar de manera sistemàtica la història del feixisme italià i la figura de Benito Mussolini. Així, els seus estudis sobre la cultura política dels líders feixistes italians

⁴ DE FELICE, R. (1977). *Interpretations of fascism*. Cambridge: Harvard University Press, p. 6.

⁵ GONZÁLEZ CUEVAS, P. C. (2016). «Renzo de Felice, una semblanza intelectual a los veinte años de su muerte». *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 35, p. 371.

constitueixen una de les contribucions més rellevants a l'estudi de la Itàlia feixista. L'any 1969 publica *Le interpretazioni del fascismo*, un volum que pretén oferir una visió general de les principals interpretacions italianes i estrangeres del fenomen feixista, així com un esquema del debat entre els defensors d'aquestes interpretacions. L'autor té la convicció que la discussió històrica sobre el feixisme ja no es pot limitar en l'àmbit interpretatiu, sinó que ha d'intentar reconstruir la història de cada cas concret.⁶

En aquesta obra, De Felice observa que la situació de la historiografia sobre el feixisme està canviant. Segons ell, aquest canvi es produeix per tres factors principals. El primer és la crisi i la inadequació de les tres interpretacions del feixisme que defineix com a clàssiques; el feixisme com a malaltia moral, la relativa al desenvolupament històric particular d'alguns països i la referida a la societat capitalista i la reacció de classe. El segon factor consisteix en les aportacions de les ciències socials, en particular les que, als anys cinquanta i seixanta, es van dedicar a l'anàlisi de la naturalesa de la societat de masses, el comportament col·lectiu i el desenvolupament econòmic.⁷

El tercer factor per aquest canvi en la historiografia sobre el feixisme és de caràcter polític i ha tingut una influència significativa en l'interès renovat pel problema i la naturalesa del feixisme. Amb el final de la Segona Guerra Mundial, el terme «feixisme» va començar a utilitzar-se de forma cada cop més indiscriminada i genèrica. L'historiador italià explica que aquest terme es va emprar per caracteritzar el règim de Franco a Espanya i per indicar els moviments neofeixistes a Alemanya i Itàlia, els quals es remuntaven a l'experiència històrica i als ideals del feixisme i el nacionalsocialisme. Però el terme també es va aplicar per definir el règim de Salazar a Portugal, el govern peronista a Argentina i diversos règims a l'Àfrica i l'Àsia postcolonials. Per tant, De Felice destaca la seva insatisfacció per l'ús indiscriminat del concepte «feixisme», a causa de la seva extensió a règims i moviments molt heterogenis.

Com a resultat d'aquest darrer factor, considera necessari establir, d'una vegada per totes, què s'entén per feixisme. L'historiador delimita el concepte afirmant que, si el feixisme ha de ser considerat com un dels principals esdeveniments històrics del nostre temps, l'ús del

⁶ DE FELICE, R. (1977). *Op. cit.*, p. 13.

⁷ TRANIELLO, F. (1999). *Op. cit.*, p. 177.

terme no es pot estendre a països fora d'Europa ni a cap altre període que no sigui el d'entreguerres. Segons ell, les arrels del feixisme són típicament europees i estan inalienablement vinculades als canvis en la societat europea provocats per la Primera Guerra Mundial i a la crisi moral i material ocasionada per la transició cap a una societat de masses amb noves institucions polítiques i socials.⁸

D'altra banda, en la interpretació marxista del feixisme, el feixisme italià s'engloba amb el nacionalsocialisme alemany i tendeix a identificar-se, sense massa matisacions, amb la dreta. Per contra, l'historiador diferencia nítidament entre el feixisme italià i el nacionalsocialisme alemany, considerant que eren dues expressions diferents del totalitarisme; mentre el moviment italià pretenia ser l'hereu del *Risorgimento*, el nacionalsocialisme tenia les seves arrels ideològiques en l'antisemitisme i el racisme biològic. A més, l'autor aprecia un caràcter emergent i modern en la petita burgesia italiana que va recolzar el feixisme; una faceta específica del feixisme italià que precisament el venia a diferenciar del nacionalsocialisme, molt més antimodern i tradicional.⁹

En les seves conclusions, De Felice sosté que cap de les principals teories interpretatives del feixisme tenen una validesa absoluta, però creia necessari tenir-les presents i articular-les entre si a l'hora d'aconseguir una explicació històrica global del fenomen feixista en general i dels feixismes en particular.¹⁰

⁸ DE FELICE, R. (1977). *Op. cit.*, p. 10.

⁹ SAZ, I. (2004). *Fascismo y franquismo*. València: publicacions de la Universitat de València, p. 110.

¹⁰ GONZÁLEZ CUEVAS, P. C. (2016), p. 373-374.

5. INICIS DEL DEBAT SOBRE LA NATURESA DEL FRANQUISME (1936-1964)

La discussió sobre la naturalesa del franquisme es va iniciar molt abans del debat acadèmic sobre el tipus de règim polític, l'economia i la societat de la dictadura franquista. L'origen d'aquest debat es remunta a la Guerra Civil, desencadenada pel fracàs del cop d'estat de juliol de 1936 contra la Segona República espanyola. D'una banda, el bàndol republicà qualificava la facció revoltada de feixista, ja que en aquell moment els termes «feixisme» i «reacció» tendien a equiparar-se. De l'altra banda, els membres del bàndol revoltat, que s'anomenaven a si mateixos nacionals, designaven els seus enemics com a comunistes o vermells.

No obstant això, no tots els republicans estaven d'acord amb el fet que els insurgents fossin capaços de construir un règim feixista autèntic. Un exemple d'aquesta postura es troba en la figura del president republicà Manuel Azaña, qui el 1937 va establir una nítida distinció entre el feixisme i un règim que no podia ser altra cosa que «una dictadura militar i eclesiàstica de caràcter tradicional».¹¹

Els Fets de Salamanca, produïts l'abril de 1937, van finalitzar amb la unificació de l'entitat política del règim franquista, anomenada «FET y de las JONS» (Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista).¹² Es tractava d'un partit únic i plenament subordinat a Franco, qui n'era el cap nacional. La unificació no només havia estat per dalt i per decret, sinó que, a més, es va marginar radicalment la direcció de Falange.¹³

El dictador era el cap suprem de les forces armades, «generalísimo» dels exèrcits de terra, mar i aire, i es proclamava «Caudillo de España por la Gracia de Dios», responsable de les seves accions només davant de Déu i de la història. Així, encara que els seus poders eren

¹¹ SAZ, I. (2004). *Op. cit.*, p. 245.

¹² Mitjançant el Decret d'Unificació es fusionaren els partits polítics de «FE de las JONS» (Falange Española de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista) i «Comunión Tradicionalista», l'organització política del moviment carlista.

¹³ SAZ, I. (2004). *Op. cit.*, p. 145.

formalment il·limitats, tenien uns límits precisos; tant en l'àmbit social (per protegir els interessos essencials de les classes burgeses) com en l'institucional (per salvaguardar els interessos de l'Església catòlica).¹⁴

Durant la Guerra Civil i els primers anys de la dictadura, Ramón Serrano Suñer va tenir un paper destacat, atès que va ser un dels principals artífexs del règim en l'esfera política i jurídica. Li correspon l'afirmació del caràcter totalitari del que s'anomenava «Nuevo Estado» i al·ludia a la integració de la «força tradicional» a la «força nova». Alhora, evitava emprar el terme «partit» per referir-se a la nova entitat política de «FET y de las JONS», que era definida com una organització intermèdia entre la societat i l'Estat.¹⁵

Podem dir que no es pot comprendre la construcció de la dictadura del general Franco sense tenir en compte la Guerra Civil, ja que les condicions que van donar lloc al sorgiment de l'estat franquista es troben en el context d'aquest conflicte bèl·lic i en les circumstàncies internacionals de l'època. Per tant, el resultat de la Guerra Civil no hauria estat el mateix sense l'associació de Franco amb Hitler i Mussolini, així com sense l'ajuda indirecta de l'Estat del Vaticà.

El suport del nazisme i del feixisme italià al bàndol nacionalista va contribuir a la seva associació amb el feixisme. A més, el règim no va tardar a identificar-se amb els estats totalitaris d'Itàlia i d'Alemanya, imitant-los en aspectes decisius de la vida política, social i econòmica, com ara l'establiment d'un partit únic, la salutació feixista, l'exaltació del «Caudillo» i l'ús del terme «Estat totalitari» per referir-se al règim en els discursos i textos legals. Per aquests motius, en finalitzar la Guerra Civil els derrotats van continuar categoritzant el règim dels vencedors com a feixista. Tot i això, la qualificació de feixista també va ser acceptada i utilitzada per sectors franquistes durant els primers anys del règim, tot i que després es va negar continuadament i amb vehemència.¹⁶

El paper d'Espanya a la Segona Guerra Mundial també va ser rellevant per a la configuració de la naturalesa del franquisme. En primer lloc, l'entrada al Pacte

¹⁴ MOLINERO, C. i YSÀS, P. (2003). *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Vic: Eumo Editorial, p. 18.

¹⁵ SAZ, I. (2004). *Op. cit.*, p. 143.

¹⁶ MOLINERO, C. i YSÀS, P. (2003). *Op. cit.*, p. 37.

Antikomintern va alinear el règim amb els feixismes de l'època, ja que mitjançant aquest acord, els grans blocs feixistes d'Europa, juntament amb el Japó imperial, es recolzaven mútuament en contra la influència de les doctrines comunistes promogudes pel govern de la Unió Soviètica.

En segon lloc, podem dir que Franco va canviar de posicionament diverses vegades al llarg del conflicte en funció dels seus interessos. La primera postura que va adoptar va ser la neutralitat; tanmateix, va passar a un estatut de no-bel·ligerància el 12 de juny de 1940, després de l'entrada de la Itàlia de Mussolini a la Segona Guerra Mundial. L'octubre de 1940 va tenir lloc l'entrevista d'Hendaya, en què Franco i Hitler es van reunir, acompanyats pels seus ministres d'assumptes exteriors. Finalment, no es va arribar a un acord entre els dos dictadors, i Espanya no va entrar en guerra juntament amb els països del bloc de l'Eix.

Tot i això, amb la invasió de la Unió Soviètica per part del Tercer Reich el juliol de 1941, el règim va enviar la «División Azul» a lluitar al costat dels nazis. No serà fins al 1943, quan el signe de la guerra es decanta per la victòria dels aliats, que el govern decideix retirar aquesta divisió de voluntaris i torna a adoptar la neutralitat. En definitiva, la política exterior del règim franquista durant la Segona Guerra Mundial se situa entre la no-bel·ligerància i la neutralitat, però en la seva trajectòria s'havia alineat amb les potències de l'Eix i fins i tot va enviar una força militar a combatre al front de l'Est.

El febrer de 1946, l'Assemblea General de les Nacions Unides va declarar que «el govern del general Franco, imposat per la força i amb ajuda de les potències de l'Eix, no representa al poble espanyol i fa impossible la seva participació en els assumptes internacionals».¹⁷ Aquest organisme internacional va proclamar el caràcter feixista de la dictadura de Franco el desembre d'aquell mateix any i va aprovar una declaració per imposar un boicot diplomàtic a la dictadura, condemnant formalment el seu caràcter feixista, mesura que es va mantenir fins al Pacte de Madrid de 1953.

En resum, abans d'iniciar el debat acadèmic sobre la naturalesa del franquisme, ja s'havia aplicat la qualificació de «feixistes» als insurrectes des de l'inici de la Guerra Civil, i

¹⁷ TUÑÓN DE LARA, M. (1980). *España bajo la dictadura franquista (1939-1975)*. Barcelona: Labor, p. 226.

posteriorment als governants franquistes, tant per part de l'antifeixisme combatent com pels vencedors de la Segona Guerra Mundial, fins i tot en resolucions d'organismes internacionals.¹⁸ La historiografia més vinculada a l'antifranquisme tendia a considerar el franquisme una dictadura feixista sense gaire precises.¹⁹ En aquest sector historiogràfic s'inclou la interpretació tradicional marxista sobre la naturalesa del franquisme, que l'ha analitzat com una forma de dictadura feixista, vinculada al capitalisme i als interessos de la classe dominant.

Des d'aquesta perspectiva de contrarevolució burgesa, el franquisme és vist com un sistema polític que neix per defensar i consolidar els interessos de les elits econòmiques en resposta a una amenaça percebuda de la classe treballadora i dels moviments d'esquerra que cobraren força durant la Segona República espanyola i la Guerra Civil.

No obstant això, l'anàlisi marxista del feixisme com a fenomen reaccionari burgès presenta una òptica reduccionista. En qualsevol cas, a partir de la dècada dels seixanta, les primeres definicions més elaborades van transformar aquesta visió, i podem dir que la tesi i la conceptualització de Juan José Linz sobre els règims autoritaris va tenir una gran influència en aquest procés.

¹⁸ MOLINERO, C. i YSÀS, P. (2003). *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Vic: Eumo Editorial, p. 37.

¹⁹ *Ibid.*, p. 38.

6. EL «DEBAT LINZ» (1964-1990)

6. 1. La conceptualització del franquisme com un «règim autoritari»

Juan José Linz va ser un sociòleg i polític d'origen hispà-alemany que va exercir com a professor de ciències polítiques i socials a la Universitat Yale. La seva interpretació del feixisme s'insereix en la línia revisionista, estretament vinculada als postulats de Mosse i De Felice. Es va especialitzar en l'anàlisi comparada i gran part del seu treball va tenir un caràcter tipològic. Podem afirmar que Linz és un dels politòlegs més reconeguts internacionalment, especialment per les seves investigacions sobre les distincions entre l'autoritarisme i el totalitarisme, així com pels seus estudis sobre la democràcia i la democratització.

L'any 1964, va elaborar les seves tesis sobre el règim autoritari, publicades a l'article «An Authoritarian Regime: The Case of Spain». En aquest assaig, Linz defineix els sistemes autoritaris com a una varietat de sistemes polítics no democràtics i no totalitaris que reuneixen les següents característiques: «sistemas políticos con pluralismo político limitado, no responsable, carentes de una ideología elaborada y directora, pero con mentalidades características, carentes de movilización política extensa e intensa, excepto en algunos momentos de su desarrollo, y en los que un líder o a veces un pequeño grupo ejerce el poder dentro de limites formalmente mal definidos pero en realidad predecibles.»²⁰

Aquesta definició es fonamenta en la comparació entre els sistemes que l'autor considera autoritaris, les democràcies competitives i el tipus ideal de sistemes totalitaris. En aquesta línia, no considera que el franquisme sigui un règim totalitari ni molt menys democràtic, per tant, estableix el terme intermedi «d'autoritari». D'aquesta manera, qüestiona la classificació del règim franquista com a feixista.

Linz va tornar a comentar les seves tesis sobre els règims autoritaris el 1975 a l'article «Una interpretación de los regímenes autoritarios». Aquest article es presenta com un examen general dels règims autoritaris, en el qual l'autor responia també a algunes de les

²⁰ LINZ, J. J. (1978). «Una interpretación de los regímenes autoritarios». *Papers: revista de sociologia*, n. 8, p. 13.

crítiques que li havien formulat. En primer lloc, deixa clar que la seva definició de sistema autoritari estableix límits conceptuals nítids amb les formes de govern democràtiques, tot i que presenta uns límits més borrosos amb el totalitarisme, ja que situacions i règims pretotalitaris i posttotalitaris podrien encaixar de la mateixa manera a la definició. Per consegüent, delimita conceptualment els sistemes autoritaris excloent-hi els règims legítims tradicionals, els règims que s'han denominat autoritari-sultanístics, les monarquies decimonòniques semiconstitucionals i les democràcies censatàries.

A més, el sociòleg prefereix parlar de «règims autoritaris» en lloc de «govern autoritari» o «societat autoritària». Els motius són per indiciar la baixa especificitat de les institucions polítiques i perquè la distinció entre l'Estat i la societat no està completament eliminada. Igualment, a la definició de règims autoritaris prefereix utilitzar «mentalitat» en lloc del terme «ideologia», basant-se en la distinció proposada pel sociòleg alemany Theodor Geiger. Segons aquesta interpretació, la mentalitat és una predisposició psíquica, prèvia, sense forma definida i fluctuant, mentre que la ideologia és una reflexió autointerpretada, posterior i sòlidament formada.²¹

Linz formula altres característiques dels sistemes autoritaris, com ara el pluralisme limitat, l'existència d'un partit oficial, únic o privilegiat, i una mobilització política escassa i limitada. La debilitat dels esforços de socialització política i d'adoctrinament en aquests règims explica l'absència d'ideologia, tal com la defineix el sociòleg, i també reflecteix la mentalitat dels governants. Finalment, afirma que l'ambigüitat amb què es manifesta l'oposició en els sistemes autoritaris contrasta amb la nitidesa de les fronteres que separen el règim dels seus adversaris en els sistemes totalitaris.

En segon lloc, l'autor assenyala que el seu concepte de «règim autoritari» se centra en la manera com el poder s'exerceix, s'organitza i es relaciona amb les societats; en la naturalesa dels sistemes de consens que el sostenen; i en el paper dels ciutadans dins del procés polític. Malgrat això, no dedica atenció al contingut específic dels programes polítics, les finalitats perseguides ni a la raó de ser d'aquests règims. Per aquest motiu, el concepte no ens indica gaire sobre les institucions, els grups o els estats socials que formen part del pluralisme limitat, ni sobre els exclosos.

²¹ *Ibid.*, p. 17.

Linz és conscient que precisament aquest èmfasi en els aspectes estrictament polítics pot fer que el seu concepte sigui criticat de formalisme, de manera similar a com s'ha criticat un concepte general de totalitarisme o, fins i tot, de democràcia. No obstant això, l'autor sosté que tendim a abordar problemes comuns a tots els sistemes polítics. Així doncs, considera que el caràcter general i abstracte de la seva definició fa encara més necessari avançar cap a un major nivell d'abstracció per estudiar una gran varietat de subtipus.²²

L'any 1974 es va traduir a l'espanyol «An Authoritarian Regime: The Case of Spain», l'article que Linz havia publicat deu anys abans. La seva publicació a Espanya va permetre que l'obra del sociòleg tingués un abast més ampli en la historiografia espanyola del franquisme. A més, el problema de la caracterització del franquisme té el seu punt de partida en els treballs de Linz, ja que situava el règim de Franco en la categoria dels «règims autoritaris», una classe intermèdia entre els totalitarismes i les democràcies liberals.²³ Podem dir que, a partir d'aquest moment, el debat sobre la naturalesa del franquisme va ser sinònim de l'anomenat «debat Linz».

Les tesis de Linz van rebre fortes crítiques, tant polítiques com metodològiques. Per una banda, les crítiques polítiques provenen majoritàriament dels historiadors, sociòlegs i politòlegs vinculats amb l'oposició antifranquista, ja que consideraven que pretenia blanquejar la dictadura franquista, prenent com a referència únicament els anys seixanta i oblidant el primer franquisme. És a dir, creien que l'objectiu de les tesis de Linz era absoldre el règim de Franco de l'acusació de «feixista». Aquest és el cas de l'historiador Manuel Tuñón de Lara, que afirmava que Linz feia servir el terme «autoritari» per definir el franquisme «per fer menys sospitosos el règim, fins i tot per refer-li certa virginitat política, arribant fins i tot a parlar de pluralisme».²⁴

Per l'altra banda, les crítiques metodològiques se centraven en el nivell d'abstracció de les tesis de Linz, especialment pel concepte general i abstracte de la seva definició

²² *Ibid.*, p. 14-15.

²³ GIMÉNEZ MARTÍNEZ, M. Á. (2014). «En torno a la naturaleza y legitimidades del franquismo: un ensayo de sistematización». *Estudios de historia de España*, vol. 16, n. 1, p. 216-217.

²⁴ GONZÁLEZ CUEVAS, P. C. (2010). «La historia de las derechas a la luz del revisionismo histórico». *Memoria y civilización: anuario de historia*, n. 13, p. 87.

d'autoritarisme. També es criticava el seu caràcter formalista i la manca d'atenció a les dimensions socials i de classes dels diferents règims polítics. Així mateix, es qüestionaven aspectes concrets de la definició proposada, com ara el caràcter relatiu del pluralisme polític limitat i la contraposició entre una ideologia feixista i una mentalitat autoritària, ja que la seva proposta nega l'existència d'una ideologia específica del franquisme.

Malgrat les crítiques rebudes i el debat que es va desencadenar, la postura de Linz va tenir una àmplia acceptació, especialment entre els científics socials. Podem afirmar que el mèrit d'haver divulgat les seves tesis li correspon al sociòleg Amando de Miguel, que a més va utilitzar el seu esquema interpretatiu per desenvolupar-lo i precisar-lo. L'historiador i sociòleg Robert M. Fishman considera que Linz va ser sempre un intel·lectual pioner, descobrint nous temes i plantejant propostes per a la investigació. De la mateixa manera, creu que el conjunt de les seves idees gaudeix d'una forta coherència teòrica que continuarà influint en les noves generacions d'estudiosos, i que aquesta coherència està profundament marcada per l'ampli ventall de distincions i matisacions que Linz ha desenvolupat.²⁵ Tal com ell mateix va dir: «su impacto seguirá no solo mediante su obra escrita, sino también por su ejemplo y el trabajo de muchísimos científicos sociales influidos por él».²⁶

6. 2. La consideració «feixista» del franquisme

Manuel Tuñón de Lara fou un historiador especialitzat en la història contemporània d'Espanya, especialment en la història del moviment obrer. Era un marxista ortodox, profundament influït per l'escola dels Annals i la seva obra s'insereix dins de la concepció materialista de la història. Podem dir que va ser el principal representant de la historiografia marxista a Espanya.

Des dels anys setanta, i sobretot després de la mort de Franco, la historiografia marxista va aconseguir una clara hegemonia, fins i tot en l'àmbit acadèmic. Tuñón de Lara va ser pioner en l'anàlisi del règim franquista i en el debat que es va desencadenar després de la mort del dictador. Els col·loquis historiogràfics celebrats a la Universitat francesa de Pau

²⁵ FISHMAN, R. M. (2014). «El legado intelectual de Juan Linz». *Revista de estudios políticos*, n. extraordinari 166 dedicat a: Homenatge Juan J. Linz (1926-2013), p. 118.

²⁶ *Ibid.*, p. 122.

van jugar un paper important en aquest procés. De fet, l'any 1977 Tuñón de Lara va posar en circulació el debat sobre la naturalesa del franquisme en la trobada anual que se celebrava en aquesta universitat, on, en aquell moment, exercia com a professor d'Història Contemporània d'Espanya.

El seu concepte més elaborat i influent va ser el de «bloc de poder» o «bloc hegemònic», que fa referència a una espècie d'aliança de forces econòmiques, socials, polítiques i ideològiques que dirigeix la resta de la societat.²⁷ Utilitza aquest concepte per analitzar tant el règim de Franco com l'Espanya de la Restauració i la Segona República.

A més, va intentar resoldre el problema de l'escàs èxit polític de Falange durant el període republicà mitjançant el concepte de «feixisme rural». Segons ell, aquest fenomen és característic d'una societat subdesenvolupada, sense grans preocupacions de rendibilitat per la unitat de producció, i on la força de treball és barata i el mercat reduït.²⁸ Aquest «feixisme rural» no només estaria representat per «Falange Española», sinó també pel «Bloque Nacional», la «Unión Económica Española» i la CEDA.

La seva interpretació del fenomen feixista i nacionalsocialista s'insereix en la línia marxista-leninista més tradicional i acrítica. En contraposició a la postura de Juan José Linz, defensa que el règim de Franco va ser feixista i totalitari per dos motius. En primer lloc, per la pràctica política de la dictadura franquista i la seva defensa a ultrança dels interessos materials del «bloc de poder». En segon lloc, perquè així ho havia definit «el poble». Per tant, es tracta d'un règim feixista, encara que l'autor assenyala que no s'ajusta al model de feixisme de masses, tal com es va definir en els casos del feixisme italià i del nazisme alemany.

Des de 1980, Tuñón de Lara va ser director dels tretze primers volums d'*Historia de España* i, en col·laboració amb José Antonio Biescas, va redactar el desè tom, titulat *España bajo la dictadura franquista (1939-1975)*. La primera part d'aquesta obra, dedicada a l'estructura i les conjuntures econòmiques, li correspon a Biescas, mentre que la segona i

²⁷ GONZÁLEZ CUEVAS, P. C. (2019). «Manuel Tuñón de Lara: marxismo, historiografía y redes de influencia universitaria». *Aportes: Revista de historia contemporánea*, n. 99, p. 21.

²⁸ GONZÁLEZ CUEVAS, P. C. (2010). *Op. cit.*, p. 87.

la tercera, que aborden el poder, l'oposició, la cultura i la ideologia, estan redactades per Tuñón de Lara.

En aquesta obra l'historiador marxista rebutja la tesi de Linz sobre el franquisme com a «règim autoritari», i, en canvi, l'identifica com una dictadura feixista. Això queda reflectit en la següent afirmació: «Fácil es colegir que aquel franquismo no era un autoritarismo más, con flecos pluralistas, como algunos han querido hacer creer, sino un proyecto totalitario al ciento por ciento».²⁹ No obstant això, considera que és un altre assumpte que Franco i els seus equips arribessin a implementar íntegrament aquest projecte totalitari, o que haguessin de cedir en alguns aspectes davant la resistència de la societat espanyola.

Afirma que Espanya va ser remodelada segons les normes totalitàries dels vencedors de 1939 i sosté que el final de la Segona Guerra Mundial va marcar un punt d'inflexió que va condicionar tot el sistema polític espanyol, i especialment les seves funcions ideològiques. D'aquesta manera, l'any 1945 va marcar la transició del nacionalsindicalisme al nacionalcatolicisme, és a dir, es va substituir el projecte ideològic calcat del totalitarisme per una «democràcia orgànica».³⁰

Segons l'historiador Pedro Carlos González Cuevas, l'obra historiogràfica de Tuñón de Lara representa un dels intents més ambiciosos d'articular una interpretació de la història contemporània d'Espanya des de la perspectiva del materialisme històric. Tot i això, afirma que la seva obra es caracteritza per una excessiva càrrega política i un escàs fonament historiogràfic, fet que hauria condicionat la seva influència en el camp historiogràfic espanyol, fent-la desigual i efímera.

Malgrat això, Tuñón de Lara va ser un dels primers a revisar la historiografia oficial franquista, que durant dècades havia presentat el franquisme com una salvació nacional i com la resposta a l'amenaça comunista i al suposat caos de la Segona República. Tal com assenyalen els historiadors José Álvarez Junco i Gregorio de la Fuente: «Tuñón de Lara

²⁹ TUÑÓN DE LARA, M. (1980). *Op. cit.*, p. 201.

³⁰ *Ibid.*, p. 467-468.

destacó por ofrecer la versión del pasado que era el paradigma alternativo perfecto a lo que el régimen había fomentado en su época creativa».³¹

A més dels col·loquis historiogràfics sobre el franquisme celebrats a la Universitat de Pau, cal destacar una altra data rellevant en la historiografia sobre el franquisme. L'octubre de 1984 es va celebrar un congrés sobre aquest tema a la Universitat de València, on es van tractar qüestions que, en els anys següents, esdevindrien objecte de nombroses investigacions i reflexions.³² A partir d'algunes de les ponències i comunicacions presentades en aquest col·loqui, es va publicar el llibre *España bajo el franquismo*, editat per Josep Fontana.

En aquesta obra, diversos historiadors analitzen els aspectes fonamentals de la història del franquisme, com la seva naturalesa política, la seva economia i la seva ideologia. L'objectiu principal del llibre és establir les bases per a una reflexió crítica al voltant dels quaranta anys de dictadura franquista, ja que va ser un període decisiu en la configuració de la història contemporània d'Espanya.

Josep Fontana i Lázaro va ser un historiador especialitzat en història econòmica i social, així com en l'època contemporània, tant d'Espanya com a escala mundial. Tenia un enfocament marxista de la història, influenciat per l'Escola dels Annals. Va exercir com a catedràtic a la Universitat de València, la Universitat Autònoma de Barcelona i la Universitat Pompeu Fabra.

Fontana va escriure la introducció de *España bajo el franquismo*, titulada «Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo». En aquest text, planteja algunes hipòtesis prèvies per a un estudi global del franquisme. Comença aclarint les bases sobre les quals es va pretendre construir el «Nuevo Estado» i, a continuació, examina els resultats obtinguts en l'àmbit econòmic, propasant les línies principals per valorar les conseqüències que aquesta actuació va tenir en la societat espanyola. Per aquest motiu, atorga una

³¹ GONZÁLEZ CUEVAS, P. C. (2019). *Op. cit.*, p. 39.

³² SÁNCHEZ, RECIO, G. (2017). «Dictadura franquista e historiografia del franquismo». *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, n. 52, (Dedicat a: Manuel Tuñón de Lara (1915-2015): la historiografia contemporània espanyola en el segle XXI), p. 71.

importància especial a la política econòmica i a la repressió en la seva anàlisi dels primers anys del franquisme.

Afirma que l'evolució del franquisme no va ser el simple resultat d'una evolució autònoma de quatre dècades, sinó que va estar condicionada, en gran part, pels canvis imposats des de dins, a causa de la pressió d'unes lluites socials que l'aparell repressiu no va poder anul·lar completament, i des de fora, per la necessitat de negociar la seva acceptació amb els vencedors de la Segona Guerra Mundial, que no eren aquells pels quals el règim havia apostat.³³

Segons l'historiador, per comprendre la naturalesa del franquisme i valorar les seves conseqüències a llarg termini, cal examinar-lo en els seus començaments, el 1939, quan els seus propòsits apareixen lliures de les disfresses i interferències dels anys posteriors.³⁴ Així, podem dir que Fontana situa l'essència feixista del règim en la seva fase inicial, quan aquest es va mostrar tal com era.

6. 3. El desenvolupament de les tesis de Linz per part d'altres historiadors

A continuació, analitzarem les propostes de dos historiadors que, seguint les tesis de Linz de 1964, consideren que la dictadura franquista va ser un règim autoritari, però amb alguns matisos. Aquest és el cas de Stanley G. Payne i Javier Tusell.

Stanley George Payne és un historiador nord-americà i un reconegut hispanista, ja que el seu enfocament acadèmic es concentra en la història política i social d'Espanya, especialment del segle XX. Ha publicat nombrosos llibres i articles en revistes especialitzades, la majoria sobre la història contemporània d'Espanya. Pel que fa a la seva ideologia, l'historiador es pot caracteritzar per una inclinació cap al conservadorisme en la seva interpretació de la història espanyola.

L'any 1980 publica el llibre *Fascism: Comparison and Definition*, traduït a l'espanyol com *El fascismo*. Es tracta d'un assaig que té l'objectiu de definir el feixisme mitjançant l'estudi

³³ FONTANA, J. (1986). «Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo». Dins: Fontana, J. (ed.). *España bajo el franquismo*. Barcelona: Crítica, p. 9.

³⁴ *Ibid.*, p. 9.

comparat dels diversos moviments que han fet servir aquest nom o que l'han rebut dels seus adversaris. Al prefaci de l'obra, l'historiador assenyala que és difícil contemplar amb distanciament científic unes forces que van promoure un desastre històric a escala mundial, però afirma que ha intentat allunyar-se, en la mesura del possible, de les emocions polítiques i de les moralitzacions superficials.³⁵

L'autor considera que l'estudi comparat dels moviments feixistes s'ha vist complicat per la tendència comuna a identificar-los amb formes més conservadores i dretanes de nacionalisme autoritari, en el període d'entreguerres i després d'aquest.³⁶ Per això, estableix els criteris que diferencien el feixisme tant de la dreta autoritària conservadora com de l'extrema dreta.

També destaca que les longeves dictadures espanyola i portuguesa han representat un altre problema per als estudis sobre el feixisme genèric i els Estats nacionals autoritaris d'Europa. Parla d'Espanya i Portugal com a supervivències postfeixistes, ja que, tot i ser productes bastant típics de la nova política de l'era feixista, van sobreviure tres decennis més després de la seva fi, i en el procés, van haver d'introduir alguns reajustaments fonamentals per adaptar-se a la realitat de postguerra en una Europa comunista i socialdemòcrata.

En aquesta obra, Payne se suma a la posició de Linz de considerar el franquisme com un règim autoritari, però introdueix algunes modificacions rellevants. En aquest sentit, destaca el component feixista que va tenir el franquisme durant el primer decenni, afirmant l'existència d'una primera etapa «semifeixista» del règim de Franco. Tal com ho exposa al llibre: «es innegable que el franquismo inicial contenía un importante componente de fascismo; pero estaba tan limitado en el marco de una estructura derechista, pretoriana, católica y semipluralista que probablemente sería más exacto aplicarle la categoría de semifascista».³⁷ A més, assenyala que hi ha més similituds del que es pensa generalment entre el règim feixista italià i el franquisme del primer decenni.

³⁵ PAYNE, S. G. (1980). *El fascismo*. Madrid: Alianza Editorial, p. 10.

³⁶ *Ibid.*, p. 25.

³⁷ *Ibid.*, p. 193.

L'historiador considera que no hi ha gaire dubte que, si Hitler hagués guanyat la guerra, el franquisme s'hauria tornat menys conservador i dretà i hauria adoptat una forma més radical i obertament feixista. Tot i això, entre diversos sectors dretans i catòlics del règim sempre hi va haver una opinió antifeixista. Com a resultat d'això, i sobretot dels esdeveniments internacionals, el règim va començar a desplaçar-se en direcció oposada ja a partir de 1942. A finals de 1945, Espanya havia avançat significativament en el procés de transició d'un Estat «semifeixista» i parcialment mobilitzat a un règim «autoritari burocràtic» corporativista i no mobilitzat.³⁸

Finalment, l'autor busca establir una tipologia del feixisme genèric, rebutjant explicacions monocausals i subratllant la complexitat d'aquest moviment. En aquest sentit, identifica els trets ideològics, polítics i retòrics comuns del que considera una manifestació europea i historiogràfica situada en el període d'entreguerres. Conclou afirmant que, ni abans de 1919 ni després de 1945, han existit moviments polítics d'importància que reunissin tota la gamma de característiques pròpies del feixisme.³⁹

L'aportació de Payne sobre l'existència d'una primera fase «semifeixista» entre 1936 i 1945 el porta a parlar de la «desfeixistització» del règim de Franco. De fet, a l'obra *A History of Fascism, 1914-1945*, aprofundeix en aquesta anàlisi. Com hem apuntat abans, l'historiador considera que ja el 1942 es va iniciar un procés de relativa «desfeixistització» del règim espanyol. Quan els portaveus del règim començaren a redefinir la seva doctrina política, l'objectiu era restar importància al terme «totalitari» en el programa falangista. L'any 1944, la «desfeixistització» s'accelerà amb el debilitament de l'Alemanya nazi, i el 1945 es va prohibir qualsevol comparació entre Espanya, per una banda, i Itàlia i Alemanya, per l'altra.

La Falange no es va dissoldre, però va rebre el nom asèptic de «Movimiento Nacional». El règim va fer tot el possible per canviar la seva imatge i presentar-se com un sistema catòlic, orgànic i corporatiu, basat en l'Església, la professió, el municipi i la família; i distanciar-se de qualsevol vinculació amb l'Eix.⁴⁰ Segons Payne, el procés de «desfeixistització» va

³⁸ *Ibid.*, p. 194-195.

³⁹ *Ibid.*, p. 245-246.

⁴⁰ PAYNE, S. G. (1995). *Historia del fascismo*. Barcelona: Planeta, p. 531-532.

culminar entre 1945 i 1947, quan l'Estat espanyol es redefineix nominalment com una monarquia corporativa i catòlica. Malgrat això, considera que aquest procés continuaria durant trenta anys més, fins a la mort de Franco.⁴¹ Així doncs, podem dir que la «desfeixistització» va ser un procés llarg i gradual que, en alguns aspectes, no es completà plenament fins al final del règim franquista.

Javier Tusell Gómez va ser un historiador i catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat Nacional d'Educació a Distància (UNED-Madrid), des de l'any 1981 fins a la seva mort el 2005. Especialitzat en història política i relacions internacionals, va ser l'autor de nombrosos llibres sobre la història d'Espanya del segle XX. Podem dir que va estar familiaritzat amb l'obra de Renzo De Felice, ja que va reconèixer la influència d'aquest historiador italià en els seus estudis sobre el règim de Franco.

L'any 1988 va publicar el llibre *La dictadura de Franco*, un assaig que proposava una interpretació general del franquisme des de la perspectiva de la ciència històrica. Tusell considerava que la història del franquisme representava el gran repte de la historiografia espanyola, fonamentalment per la proximitat temporal i per l'abundància de judicis morals, deformacions i simplificacions. Així, afirmava que elaborar una veritable història del franquisme requeria evitar simplificacions, com ara la idea que el franquisme és només pur i simple feixisme.

En la primera part de l'obra, l'autor fixa els criteris generals per a la caracterització dels règims i de les ideologies de la dreta contemporània i aborda, a més, el debat sobre la naturalesa del franquisme. Considera que la interpretació de Linz era susceptible a certes crítiques, la majoria de les quals probablement serien acceptades pel mateix Linz. La principal crítica formulada era que la seva conceptualització era estàtica i es refereix fonamentalment al moment en què es va enunciar i no a altres, anteriors o posteriors.⁴² Tot i això, opinava que tant Linz com Payne havien escrit amb rigor sobre el franquisme. En el moment en què Tusell escriu el seu llibre, afirmava que la millor obra de conjunt sobre el franquisme era *El régimen de Franco*, de Payne.

⁴¹ *Ibid.*, p. 532.

⁴² TUSELL, J. (1988). *La dictadura de Franco*. Madrid: Alianza Editorial, p. 88.

D'altra banda, feia un balanç negatiu de la trajectòria historiogràfica de Tuñón de Lara. Segons el seu punt de vista, l'obra escrita d'aquest autor era representativa de l'etapa concreta del postfranquisme i es caracteritzava per un afany divulgatiu, sense tenir una tasca monogràfica prèvia.⁴³ A més, qualificava el contingut *d'España bajo la dictadura franquista* com a simplificador.

Pel que fa a la interpretació de Fontana sobre la naturalesa del franquisme, considerava que aquesta estava lluny de constituir una interpretació alternativa a la de Linz o una autèntica conceptualització del règim de Franco. Segons Tusell, la veritable incògnita del franquisme no residia en com era als seus inicis, com suggeria Fontana, sinó en la seva capacitat per modificar l'aparença externa sense alterar la seva essència fonamental, alhora que presenciava un grau de creixement econòmic i de transformació social sense precedents en l'època contemporània espanyola.⁴⁴

La conclusió a la qual arribava Tusell era que les seves interpretacions sobre la naturalesa del franquisme havien tingut un gran component ideològic, de manera que mai es podria pretendre que aquesta qüestió estigués definitivament tancada. També subratllava que, en realitat, les diferències entre els autors que tractaren la polèmica eren menors del que es podria deduir, fet que responia a l'ús d'una terminologia de fort contingut ideològic. D'aquesta manera, per a molts, el terme «feixista» els resultava tècnicament inadequat, mentre que «autoritari» els semblava exculpatori als seus adversaris.⁴⁵

A la segona part del llibre, l'historiador analitza els caràcters peculiars del franquisme i estableix la seva periodització. Segons Tusell, el franquisme no va ser producte d'una ideologia determinada, sinó de l'esdeveniment històric de la Guerra Civil, que va comportar el naixement d'una mentalitat característica entre els guanyadors. A més, com a resultat d'aquest conflicte, la dictadura de Franco va adquirir un component militar i catòlic fonamental.

Podem afirmar que Tusell compartia les tesis de Linz, tot i que les reprenia amb la seva pròpia denominació, preferint anomenar el franquisme una «dictadura no totalitària». De

⁴³ GONZÁLEZ CUEVAS, P. C. (2019). *Op. cit.*, p. 45.

⁴⁴ TUSELL, J. (1988). *Op. cit.*, p. 96.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 104.

fet, només considerava vàlida la conceptualització de «règim autoritari» per a l'Espanya dels anys seixanta. Creia que el règim de Franco no tenia el component modern, secular i revolucionari del totalitarisme feixista, tot i que podia resultar més dictatorial que aquest a causa de la concentració del poder en una sola persona.⁴⁶

L'historiador assenyala l'existència d'una fase inicial amb importants components feixistes, que denominava la fase de «temptació feixista i supervivència». Malgrat això, no considerava que el règim de Franco hagués estat totalitari, ja que la seva principal característica havia estat la capacitat d'adaptació a circumstàncies i contextos diversos. Així mateix, tot i la voluntat de permanència de la dictadura, li va faltar des del primer moment la característica del totalitarisme que consisteix en la voluntat d'ocupació de la societat per part de l'Estat. Tusell assenyala que la millor prova d'això és el paper que va exercir l'exèrcit i l'Església al si del franquisme.

Finalment, a la tercera part de l'obra, elabora un estudi comparatiu entre la dictadura de Franco i els règims dictatorials d'Itàlia i Portugal, que compartien contextos culturals i socials semblants. En aquesta anàlisi, situa el franquisme en un punt intermedi entre el feixisme italià i la dictadura salazarista de Portugal. L'obra conclou amb un apèndix en què es recullen els treballs més recents sobre el franquisme i les qüestions més debatudes pels especialistes fins aquell moment, comentant breument les referències bibliogràfiques precises.

⁴⁶ SAZ, I. (2004). *Op. cit.*, p. 251.

7. LA CERCA DEL CONSENS I LES NOVES APORTACIONS (1990-2024)

7. 1. La introducció al debat del concepte «feixistització» als anys noranta

A principis dels anys noranta, les deficiències internes de les dues formulacions sobre la naturalesa del franquisme van induir Julio Aróstegui i Javier Tusell a referir-se a l'esgotament i l'esterilitat d'aquest debat.⁴⁷ La paradoxa recau en el fet que el debat historiogràfic va continuar sent un tema tractat o al·ludit amb reiteració durant aquesta dècada.

Julio Aróstegui va ser un historiador i catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat Complutense de Madrid. Podem dir que va ser un dels historiadors espanyols que va dedicar més atenció als problemes teòrics i metodològics de la investigació històrica. Al seu article publicat el 1992, «La historiografía sobre la España de Franco. Promesas y debilidades», elabora una anàlisi historiogràfica sobre el règim de Franco en les seves grans línies generals, centrat en un balanç de la historiografia sobre el franquisme des de 1970 fins a 1990.

Exposa que la producció historiogràfica sobre l'Espanya de l'època de Franco era, en aquell moment, un dels camps de recerca més freqüentats en la Història; un dels més prometedors i també dels més problemàtics. La posició d'Aróstegui al respecte no és excessivament optimista, ja que considerava que la investigació històrica sobre el període de Franco no estava correctament orientada a les universitats espanyoles, ni que els temes més tractats i el caràcter de les investigacions fossin realment els que interessaven.⁴⁸

Segons Aróstegui, la caracterització política del franquisme, com a règim i com a sistema de poder, ha rebut una atenció preferent dins la historiografia. Tot i això, admet que encara no podien parlar de conclusions sòlides sobre aquest tema, possiblement perquè no és

⁴⁷ SÁNCHEZ, RECIO, G. (2017). *Op. cit.*, p. 73.

⁴⁸ ARÓSTEGUI, J. (1992). «La historiografía sobre la España de Franco. Promesas y debilidades». *Historia contemporánea*, n. 7, (Dedicat a: Historiografía Contemporánea Reciente), p. 77.

factible que n'hi hagi.⁴⁹ Considera que s'ha fet molt més treball sobre què va ser el règim que sobre la societat que el va gaudir o el va patir. En conseqüència, a principis dels anys noranta, la bibliografia dedicada a la sociologia, és a dir, a la societat espanyola del període, encara continuava mostrant el nombre més gran de mancances. Conclou ressaltant que la historiografia sobre el franquisme necessita buscar noves perspectives d'anàlisi.

Roger Griffin és un politòleg britànic i professor d'Història de les Idees a la Universitat Oxford Brookes. El 1990 va obtenir un doctorat en filosofia a la Universitat d'Oxford, on va desenvolupar per primera vegada la seva teoria sobre el feixisme. El seu principal interès d'investigació és la teoria i l'estudi comparatiu del feixisme, així com les dinàmiques sociohistòriques i ideològiques d'aquest fenomen.

L'any 1991 va publicar per primera vegada *The Nature of Fascism*, una obra basada en la història de les idees i en la teoria política, social i psicològica, que proposa una síntesi d'idees i enfocaments sobre el feixisme. L'autor destaca que aquest llibre se centra en la ideologia central del feixisme i que l'anàlisi inclou extenses fonts primàries de la ideologia feixista. També posa en relleu la falta de consens sobre el terme «feixisme» i el fet que la paraula ha perdut precisió, fins i tot als cercles acadèmics. Considera que històricament, si no moralment, part de la culpa de l'erosió del valor lèxic del feixisme s'ha d'atribuir als teòrics marxistes.⁵⁰

D'altra banda, opina que el paradigma més exitós del feixisme genèric és el proposat per Payne, ja que la seva definició articula de manera convincent gran part del «sentit comú» sobre la naturalesa del feixisme que preval entre els no marxistes. Tot i això, apunta que la seva debilitat no només és que l'elaborada tipologia tripartida és una mica enutjosa com a marc conceptual, sinó que assenyala el feixisme com un tipus d'energia política únic, que requereix que els seus objectius ideològics autoproclamats es complementin amb el seu estil i les seves negacions abans que puguin servir de base per a una definició adequada.⁵¹

L'autor pretén oferir en aquest llibre un tipus ideal de feixisme, construït conscientment, que es proposa ser més útil heurísticament per a l'estudi acadèmic que els ja existents. La

⁴⁹ *Ibid.*, p. 86.

⁵⁰ GRIFFIN, R. (1991). *The Nature of Fascism*. Londres: Routledge, p. 2.

⁵¹ *Ibid.*, p. 7.

definició concisa que aporta Griffin és la següent: «El feixisme és un gènere d'ideologia política el nucli mític del qual, en les seves diverses permutacions, és una forma palingenètica d'ultranacionalisme populista».⁵²

L'element clau de la teoria sobre el feixisme genèric de Griffin és la creença que el feixisme es pot definir pel seu mite central, el de la revolució per assolir un renaixement nacional o palingenèsia. Per tant, quan parla de «palingenètic», es refereix al mite del renaixement i la regeneració, i en un context polític, expressa l'aspiració de crear un nou ordre després d'un període de decadència percebuda.

Denomina la síntesi única de l'ultranacionalisme i la palingenèsia com el «mínim feixista», sense el qual no hi ha feixisme, i identifica el feixisme italià i el nazisme com els dos únics moviments feixistes. Per consegüent, argumenta que aquest mínim comú denominador del feixisme és el que distingeix el feixisme pròpiament dit del «parafeixisme» i d'altres ideologies nacionalistes autoritàries; moviments i règims que a vegades s'han arribat a confondre amb el feixisme.

Podem dir que Griffin realitza un dels majors intents de conciliar les dues postures del debat sobre la naturalesa del franquisme, conceptualitzant el règim de Franco com un «parafeixisme». Defineix aquest terme com «una forma de conservadorisme autoritari i ultranacionalista que adopta els trets externs del feixisme alhora que rebutja la seva crida a una autèntica revolució social i ètica».⁵³ Així, es tractaria d'un règim de dreta radical amb aparences feixistes, però el seu nucli no seria feixista perquè no implicaria un «ultranacionalisme palingenètic». A part del franquisme, l'autor considera que Portugal, Àustria, Romania i Hongria també van tenir règims parafeixistes.

Griffin opina que un règim parafeixista reaccionarà al feixisme genuí com a una amenaça i, encara que es vegi obligat a cercar la cooperació d'un moviment feixista per assegurar el suport populista o allunyar enemics comuns, aprofitarà la primera oportunitat per neutralitzar-lo.⁵⁴ En el cas del règim de Franco, considera que la creació del partit d'estat

⁵² *Ibid.*, p. 44.

⁵³ *Ibid.*, p. 240.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 121-122.

«FET y de las JONS» el 1937 va imposar la col·laboració forçada entre els falangistes i la dreta radical tradicional, cooptant així el feixisme espanyol des de dalt.

Segons l'historiador, tot i l'extensa «feixistització» del franquisme en diversos aspectes del règim, com el culte al líder, els mecanismes totalitaris de control social i l'adopció limitada de l'economia corporativista, aquest mai va passar del «parafeixisme».⁵⁵ Afirmar que l'èxit del partit únic en neutralitzar l'impuls revolucionari del feixisme mitjançant l'absorció ha enganyat molts historiadors, que confonen el règim de Franco amb el feixisme genuí.

Podem afirmar que la teoria de Roger Griffin sobre el feixisme com una forma revolucionària d'ultranacionalisme impulsada pel mite palingenètic ha tingut un gran impacte en els estudis comparatius sobre el feixisme des de mitjan dècada de 1990. De fet, l'historiador Ismael Saz va elaborar la seva proposta en el debat sobre la naturalesa del franquisme a partir de la conceptualització de Griffin.

Ismael Saz és un historiador i catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat de València, especialitzat en el falangisme i la dictadura franquista. Ha publicat nombrosos treballs sobre relacions internacionals, feixisme i franquisme en diverses revistes científiques, tant espanyoles com estrangeres.

Compta amb una llarga trajectòria de recerca sobre el franquisme i el feixisme, tal com mostra el seu llibre *Fascismo y franquismo*, publicat el 2004. L'obra recull diferents treballs de l'autor sobre aquests temes, ordenats cronològicament segons la seva data d'aparició. La major part dels estudis inclosos en aquest volum van ser escrits i publicats entre el 1986 i el 2003.

L'autor analitza el debat sobre la naturalesa del franquisme en aquest llibre. Així, critica l'aproximació de Linz, que considera massa genèrica i indiferenciada, igual que l'aplicació generalitzada del concepte de «feixisme». Segons Saz, el terme «autoritari» comporta un cert embelliment de la dictadura franquista i una tendència a identificar-la amb els seus anys menys durs i repressius, és a dir, amb els seixanta. L'historiador assenyala que caracteritzar el franquisme com a règim autoritari implica definir-lo per oposició al règim totalitari, que podia ser tant el nazi com el soviètic. Segons ell, això aïlla el franquisme del

⁵⁵ *Ibid.*, p. 124.

seu marc de referència més natural: la categoria genèrica de les dictadures de dretes, siguin feixistes o no.⁵⁶ Per tant, les tesis de Linz es basen en la teoria del totalitarisme, que Saz considera summament discutible. En aquesta mateixa línia, critica Payne per establir comparacions abusives entre el franquisme, l'Alemanya nazi i l'URSS, i Tusell per basar-se en una excessiva personalització del caràcter de la dictadura de Franco.⁵⁷

Considera que la millor conceptualització del franquisme és la proposada per Griffin i, en una línia similar, ell mateix opta per definir el franquisme com una dictadura «feixistitzada». Argumenta que als anys trenta es va produir a Espanya un procés de «feixistització» d'una certa magnitud, on no hi havia pràcticament cap força de la dreta que no estigués, en major o menor grau, «feixistitzada». Segons Saz, els fonaments del règim franquista es troben en els Fets de Salamanca, amb Serrano Suñer com a intermediari clau entre el radicalisme falangista i Franco.

Així, descriu una contraposició existent entre un partit subordinat, però encara feixista, i un règim creixentment «feixistitzat», però amb forces molt poderoses, com l'exèrcit i l'Església, disposades a frenar l'empenta que es produeix com una ofensiva feixista fracassada a la Crisi de Maig de 1941.⁵⁸ Assenyala que la subordinació definitiva del partit va suposar la pèrdua d'alguns dels elements essencials de la ideologia feixista. Això permet constatar que el franquisme va ser el règim «feixistitzat» per excel·lència, fins i tot més que la França de Vichy, la qual es va inspirar més en el model espanyol que no pas a la inversa.

A més, sosté que la derrota dels feixismes a la Segona Guerra Mundial va portar el franquisme a adoptar el nacionalcatolicisme com a element identitari en lloc del feixisme. Tanmateix, segons Saz, aquest procés de «desfeixistització» havia començat abans, concretament amb la Crisi de Maig de 1941. Així, destaca que la «desfeixistització» controlada i selectiva es va iniciar abans del canvi de signe de la Segona Guerra Mundial. Conclou afirmant que hi ha règims en procés de «feixistització» fins al 1945, però això no significa que no hi pugui haver règims «feixistitzats» que es mantinguin més enllà d'aquesta data.

⁵⁶ SAZ, I. (2004). *Op. cit.*, p. 249.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 251.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 23.

En la seva anàlisi, l'historiador fa un balanç del «debat Linz» i constata que, després de tres dècades, s'havia produït un apropament entre les dues postures principals i que els punts d'acord són més nombrosos del que sovint es creu. D'una banda, els defensors de la tesi del règim autoritari reconeixien l'existència de fases feixistes o quasi feixistes. Per exemple, Payne parla d'una fase inicial «semifeixista» i Tusell de «temptació feixista». Per l'altra banda, els qui sostenen el caràcter feixista de la dictadura franquista també assenyalen algunes peculiaritats, com la forta presència de l'exèrcit i l'Església, i cada vegada recorren més a una delimitació cronològica.⁵⁹

Saz conclou que està emergint un cert consens sobre el franquisme, definint-lo com «el menys feixista dels règims feixistes» o «el més pròxim al feixisme d'entre els no feixistes». O bé, des d'una altra perspectiva, «el més totalitari dels règims autoritaris», o «el menys totalitari dels règims d'aquesta categoria».⁶⁰ Malgrat això, considera que l'etern debat sobre si el franquisme va ser autoritari o feixista no es resoldrà mai del tot perquè en cap dels dos supòsits s'aconseguirà captar l'especificitat de la dictadura franquista: els elements que l'assimilen al feixisme el diferencien nítidament de les simples dictadures de dreta o règims autoritaris; i els elements que el distancien del feixisme impedeixen la seva consideració com a dictadura feixista.⁶¹

Per a l'historiador, l'essència del règim franquista es troba en la combinació d'ambdues facetes. Les seves connotacions feixistes expliquen la seva rigidesa, la negació de la democràcia liberal, la repressió i la voluntat de perdurar. En canvi, els seus elements no feixistes expressen versatilitat, capacitat d'adaptació i la seva llarga supervivència. Afegeix que la característica fonamental d'un règim «feixistitzat» és la seva capacitat per combinar certs elements de la rigidesa pròpia dels feixismes amb la versatilitat i capacitat de maniobra dels règims no feixistes.

Durant la dècada de 1990, la principal aportació de Saz al debat sobre la naturalesa del franquisme va ser la conceptualització del règim com una dictadura «feixistitzada» i la introducció d'aquest terme en la discussió historiogràfica. També cal destacar la seva

⁵⁹ *Ibid.*, p. 153-154.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 82.

⁶¹ *Ibid.*, p. 90.

contribució a la renovació dels estudis sobre el franquisme i el feixisme espanyol, així com el seu intent de fomentar un consens en el debat. La seva proposta facilita la convergència entre les dues postures principals, i posteriorment serà assumida per alguns historiadors.

A principis dels anys noranta, diversos historiadors, com Carme Molinero i Pere Ysàs, van tornar a insistir en el caràcter feixista del règim franquista. La seva conceptualització del franquisme es basa en la seva funció social i de classe, considerant-lo un règim orientat a defensar l'ordre capitalista davant l'amenaça revolucionària.

Carme Molinero i Pere Ysàs són un matrimoni d'historiadors catalans especialitzats en la història contemporània de Catalunya, especialment en l'estudi del franquisme i la transició. Han publicat conjuntament la major part de les seves obres més destacades, com *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, publicat per primera vegada el 1992. Aquest llibre ofereix una panoràmica del règim franquista, analitzant els orígens, l'evolució, les polítiques econòmiques i les actituds de les diferents classes i grups socials.

L'any 2003 es va publicar una edició revisada d'*El règim franquista*, que incorporava les noves aportacions de la historiografia sobre el franquisme durant la darrera dècada del segle XX. No es tracta d'un llibre nou, sinó d'una actualització de l'edició de 1992. Tot i això, els autors expliquen que han mantingut bona part del text original, així com les principals conclusions. L'obra aborda el conjunt espanyol, però amb una atenció especial a la realitat catalana. Tal com indiquen els autors, aquesta decisió els va portar a allunyar-se del seu treball més habitual sobre Catalunya per ocupar-se d'una realitat espanyola des de la historiografia catalana i escrivint en català.

El primer capítol del llibre sintetitza les característiques del franquisme, des dels seus orígens i la configuració inicial fins a la seva evolució posterior, i revisa el debat sobre la seva naturalesa. Molinero i Ysàs argumenten que el règim franquista no va ser només una conseqüència de la Guerra Civil, sinó que es va assentar sobre projectes contrarevolucionaris elaborats durant la primera meitat dels anys trenta, sota la creixent influència dels feixismes europeus, especialment l'italià. Assenyalen que la derrota del feixisme a la Segona Guerra Mundial va obligar el franquisme a adaptar-se a una nova conjuntura internacional, diferent de la de 1939. Segons aquests autors, el règim va intentar desmarcar-se dels feixismes ressaltant el seu caràcter anticomunista i catòlic, negant el

totalitarisme que abans havia proclamat, eliminant els signes externs més similars als dels vençuts i reorientant la política exterior que, fins aleshores, s'havia alineat amb les potències de l'Eix.⁶²

Pel que fa a les interpretacions sobre la naturalesa del franquisme, critiquen la proposta de Javier Tusell i, alhora, les tesis de Linz. Consideren que el concepte de «dictadura no totalitària» com a substitut del de «règim autoritari» formulat per Linz té una escassa capacitat explicativa i que no sembla especialment encertat. No obstant això, opinen que la definició de Tusell, que formula a partir de la de Linz, és més completa i matisada, sobretot per la voluntat de considerar tot el període franquista i no només la seva darrera fase.

Consideren valuosa la proposta de Saz de definir el franquisme com un règim «feixistitzat», però li retreuen una delimitació massa restrictiva del concepte de feixisme, tant en l'àmbit doctrinal com polític. En l'àmbit doctrinal, sostenen que Saz sembla valorar especialment les formulacions més radicals o revolucionàries, deixant a un segon pla les tendències conservadores, igualment presents. En l'àmbit polític, critiquen que consideri més significatiu el paper dels feixistes genuïns, en lloc d'analitzar les institucions, les polítiques i els objectius del règim.⁶³

Molinero i Ysàs desenvolupen la seva pròpia aportació al debat sobre la naturalesa del franquisme. S'adscriuen a la reflexió de Josep Fontana i afirmen que si analitzem detingudament els orígens i la configuració inicial de la dictadura franquista, s'hi troba el feixisme.⁶⁴ Destaquen que el discurs polític del franquisme incloïa els elements més característics del discurs feixista i que el «Nuevo Estado» franquista es va definir inicialment com a totalitari.

Exposen que la definició del franquisme com una variant dels feixismes ha reaparegut amb força en la historiografia espanyola. Seguint aquesta línia, reiteren que la fase inicial del franquisme presentava els trets característics dels règims feixistes, tot i que amb algunes peculiaritats que el singularitzen. Consideren que la Guerra Civil va determinar diferències

⁶² MOLINERO, C. i YSÀS, P. (2003). *Op. cit.*, p. 27-28.

⁶³ *Ibid.*, p. 46-47.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 47.

significatives respecte d'altres règims feixistes, sobretot el protagonisme de l'exèrcit i el reforçament del tradicionalisme catòlic.

En resum, la proposta de Molinero i Ysàs és que el franquisme es pot considerar una forma de feixisme en la configuració originària, la versió espanyola de les dictadures feixistes europees.⁶⁵ No obstant això, també afirmen que, a partir del final de la Segona Guerra Mundial, el règim va haver d'adaptar-se a un nou context internacional i, per aquest motiu, va negar continuadament la seva qualificació de «feixista».

7. 2. L'evolució del debat historiogràfic al segle XXI

El 19 i 20 de gener del 2001 es van celebrar a Roma les «Primeres Jornades d'Estudi sobre Feixisme i Franquisme», una trobada d'intercanvi entre estudiosos de diverses nacionalitats i formació. Posteriorment, les aportacions presentades en aquestes jornades van ser revisades i profunditzades, i es van recollir al llibre *Fascismo y franquismo. Cara a cara: una perspectiva històrica*, publicat el 2004. Es tracta d'un volum d'història comparada, coordinat per Emilio Gentile, Javier Tusell, Giuliana Di Febo i Susana Sueiro, en el que col·laboren diversos especialistes.

Les contribucions recollides en aquesta obra pretenen destacar tant les afinitats com, sobretot, les diferències entre el feixisme i el franquisme com a sistemes polítics i organitzacions fundades en el pensament mític i el llenguatge ritual. Així doncs, s'ofereix una anàlisi comparativa que reconstrueix les semblances i diferències entre ambdues dictadures i, alhora, aprofundeix en el debat historiogràfic sobre qüestions com el feixisme, el totalitarisme, el militarisme i el nacionalcatolicisme.

A la introducció del llibre s'assenyala que l'anàlisi comparativa és una pràctica freqüent en l'estudi dels fenòmens totalitaris de l'Europa d'entreguerres. No obstant això, el debat internacional s'havia centrat, fins aleshores, en la comparació entre els règims dictatorials alemany, italià i soviètic, mentre que el franquisme havia estat poc considerat com a model comparatiu d'anàlisi, excloent algunes excepcions significatives. Els autors assenyalen que fins i tot els estudis que han inclòs la dictadura espanyola sovint s'han centrat més en el

⁶⁵ *Ibid.*, p. 139.

problema de la inclusió o no del franquisme en el fenomen feixista, que no pas en la comparació entre règims.

Pel que fa al debat historiogràfic espanyol, els autors assenyalen que la prioritat no hauria de ser imposar un model únic al qual s'hagin d'ajustar les especificitats i característiques de cada règim, sinó reconstruir les analogies i diferències entre ells, confrontant les investigacions realitzades per estudiosos sobre aspectes fonamentals dels diferents sistemes polítics, en aquest cas l'italià i l'espanyol.⁶⁶ Afirmen que aquest tipus de plantejament pot contribuir a un millor enteniment del funcionament tant del feixisme com del franquisme.

Borja de Riquer és historiador i catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat Autònoma de Barcelona des de 1988. Especialitzat en la història espanyola i catalana dels segles XIX i XX, ha estudiat el franquisme en diverses obres, destacant *La dictadura de Franco*, publicada el 2010. Aquest llibre constitueix el novè volum de la col·lecció *Historia de España*, dirigida per Josep Fontana i Ramón Villares. L'obra ofereix una visió de conjunt que integra la política, l'evolució econòmica, el canvi social i la cultura, sintetitzant els resultats de les investigacions dels darrers anys.

L'historiador titula el capítol que dedica a la naturalesa del règim com «El franquisme, un feixisme a l'espanyola». Sosté que l'excepcional duració del règim és un dels factors fonamentals del llarg debat terminològic, ja que el franquisme, al llarg dels seus gairebé quaranta anys d'existència, va anar evolucionant i canviant alguns aspectes importants de les seves formes, encara que no va modificar en absolut la seva essència primitiva.⁶⁷ Considera que la cerca d'una definició precisa del règim franquista i la seva comparació amb altres règims autoritaris coetanis, especialment el feixisme italià, s'ha convertit en una obsessió, sovint excessiva, en el debat historiogràfic.

De Riquer defensa que el franquisme va ser, en un sentit ampli, el «feixisme espanyol», atès que, des de 1939, el règim va intentar crear unes noves institucions polítiques, difondre nous valors ideològics i establir una cultura política basada tant en la tradició antiliberal i

⁶⁶ GENTILE, E.; DI FEBBO, G.; SUEIRO S. i TUSELL, J. (coords.). (2004). *Fascismo y franquismo. Cara a cara: una perspectiva històrica*. Madrid: Biblioteca Nueva, p. 13-14.

⁶⁷ DE RIQUER, B. (2010). *La dictadura de Franco*. Vol. 9 de la *Historia de España*. Barcelona: Crítica / Marcial Pons, p. 14.

reaccionària de l'extrema dreta espanyola com en els valors ideològics del feixisme.⁶⁸ Segons ell, va ser durant la dècada de 1940, en la immediata postguerra, quan el règim franquista es va mostrar en tota la seva dura realitat, sense disfresses. Destaca que, igual que el feixisme italià, el nazisme alemany i el salazarisme portuguès, el franquisme va ser un moviment antidemocràtic i contrarevolucionari sorgit en el marc de la crisi dels sistemes parlamentaris liberals, tot i que amb les seves particularitats i també amb els seus elements comuns.

No obstant això, subratlla que el franquisme va ser l'únic règim feixista que es va imposar després d'una llarga i sagnant guerra civil i una ruptura social violenta, fet que el distingeix dels casos italià, alemany i portuguès. També apunta altres especificitats del règim franquista, com la debilitat del partit únic, el paper preeminent de l'exèrcit i la influència decisiva de l'Església catòlica com a pilar legitimador del franquisme, així com el suport explícit del Vaticà.

De Riquer recull el concepte de «feixistització» proposat i difós per Saz, tal com podem veure en la següent afirmació: «A partir de 1939, la propia coyuntura política facilitó y potenció la “fascistización del régimen”».⁶⁹ Argumenta que el suport de les potències de l'Eix, durant i després del conflicte, va afavorir aquesta dinàmica, ja que existia una clara afinitat d'interessos estratègics, a més d'una identificació ideològica. Per tant, tot i que el règim de Franco no va néixer com un intent de cop d'estat feixista, va acabar adoptant aquest model per oportunitat i necessitat.

Segons l'historiador, a partir de la primavera de 1941, el projecte totalitari feixista espanyol es va veure clarament qüestionant i, posteriorment, la derrota de les potències de l'Eix el 1945 va obligar el franquisme a replegar-se cap a fórmules autoritàries més tradicionals. Amb això, Franco i el seu règim van mostrar posseir una certa capacitat d'evolució i modificació d'alguns dels seus aspectes, sense deixar de ser una dictadura violenta i repressiva.⁷⁰ En aquest sentit, el component feixista del franquisme va anar evolucionant a mesura que els falangistes més autèntics i totalitaris sortien com a perdedors de les diferents

⁶⁸ *Ibid.*, p. 15.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 16.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 17.

crisis polítiques internes, com per exemple la unificació forçosa d'abril de 1937 i la Crisi de Maig de 1941.

Finalment, destaca que la dictadura franquista va ser el règim més durador dels que governaren Espanya al segle XX. Per això, considera que cal anar més enllà del debat sobre els seus orígens i naturalesa per considerar, en tota la seva complexitat, les realitats d'una llarga època de repressió i resistència; de misèria inicial i desenvolupament econòmic; d'immobilisme polític i desgast progressiu del sistema; i d'una cultura estretament controlada que va aconseguir amb el temps fer sentir les seves veus crítiques. Així, podem dir que De Riquer es posiciona entre els historiadors que donen més importància a l'anàlisi d'altres aspectes de la dictadura franquista que al debat terminològic sobre la seva naturalesa.

Joan Maria Thomàs és un historiador i professor titular d'Història Contemporània a la Universitat Rovira i Virgili. Especialitzat en la història de la Guerra Civil i el franquisme, ha centrat les seves investigacions en el feixisme espanyol, tal com reflecteix el llibre *Los fascismos españoles*. Aquesta obra ofereix una anàlisi dels diferents grups feixistes que van existir a Espanya al llarg del segle XX, des de la seva aparició als anys trenta fins al postfranquisme. Així com l'anàlisi dels grups, organitzacions i partits que poden ser considerats antecedents dels pròpiament feixistes.

En aquest llibre, Thomàs conceptualitza el franquisme com un «règim autoritari amb un fort component feixista, encara que no es pot caracteritzar completament com a tal».⁷¹ Assenyala que l'específic component feixista del règim, representat pel partit únic «FET y de las JONS», posteriorment denominat com a «Movimiento Nacional», va perdurar fins a l'abril de 1977. Així, Franco va dotar aquest partit unificat d'una estructura interna idèntica a la de Falange, adoptant el seu ideari i organització, fet que suposa, segons l'historiador, que el règim va optar pel model feixista.

Thomàs defineix aquest fenomen com el «peculiar cas espanyol», que consisteix en l'adopció del feixisme per part de l'Estat. No obstant això, subratlla que Franco mai va ser un líder feixista, ni abans ni després d'aquest procés. Tot i que el dictador es va

⁷¹ THOMÀS, J. M. (2011). *Los fascismos españoles*. Barcelona: Editorial Planeta, p. 27.

«feixistitzar» superficialment, va mantenir sempre el poder, concedint algunes quotes a alguns governs designats per ell.⁷² A més, destaca que la política franquista no va estar mai exclusivament en mans de «FET y de las JONS», ja que, tant per sobre com per sota d'aquest partit únic, coexistien diverses famílies polítiques i una certa pluralitat.

L'historiador analitza els diferents intents falangistes de «feixistitzar» completament l'Estat i el seu fracàs. Segons ell, les intencions de Serrano Suñer i altres falangistes es van trobar amb les resistències i actuacions d'altres sectors del bloc franquista, especialment l'exèrcit, els sectors monàrquics i la jerarquia de l'Església. Identifica el període comprès entre juliol i agost de 1939 i la Crisi de Maig de 1941 com «l'etapa àlgida de la feixistització de l'Estat», durant la qual va créixer l'hostilitat contra Falange i, en particular, en contra del seu màxim representant, Serrano Suñer, per part dels sectors no falangistes del règim.⁷³

Finalment, Thomàs conclou afirmant que la Crisi de Maig de 1941 va ser probablement la més important de les crisis internes que va experimentar el bloc polític franquista durant la seva primera dècada d'existència. Aquest episodi va suposar la derrota de les aspiracions totalitàries dels falangistes i va marcar l'inici d'un procés de reorientació del règim cap a fórmules més tradicionals d'autoritarisme.

7. 3. Les noves aportacions sobre la historiografia del franquisme i l'estat actual de les investigacions

Nicolás Sesma és historiador i professor titular d'Història d'Espanya a la Universitat de Grenoble Alpes. Els seus treballs se centren en la història comparada de la dictadura franquista i dels moviments feixistes i d'extrema dreta. La seva obra més recent és *Ni una, ni grande, ni libre. La dictadura franquista*, publicada l'any 2024. El títol del llibre fa referència al lema franquista «¡Una, Grande y Libre!», per evidenciar que, durant aquells quaranta anys, Espanya no va ser ni una, ni gran, ni lliure. L'obra ofereix un relat complet i actualitzat de la dictadura franquista, recollint aportacions de la historiografia nacional i internacional. A més, l'autor proposa breument la seva conceptualització dins del debat sobre la naturalesa política del règim franquista.

⁷² *Ibid.*, p. 28-29.

⁷³ *Ibid.*, p. 186-187.

El llibre es presenta com la història de la dictadura franquista escrita per a una nova generació, destacant que res ha marcat tant la història recent d'Espanya com la dictadura franquista. Així, l'obra constitueix una lectura de la dictadura des del prisma del segle XXI i desmunta alguns dels grans mites sobre el franquisme, especialment, el d'una Espanya singularment diferent. Aquesta aproximació ofereix una reinterpretació multidimensional en què el protagonisme ja no recau exclusivament en Franco, sinó en el conjunt dels espanyols. Això reflecteix l'interès creixent cap a altres temes d'investigació de la dictadura, en aquest cas la societat espanyola de l'època.

Sesma sosté que la dictadura de Franco es va definir sempre en funció de la situació internacional canviant; la seva arribada al poder és inseparable del context del feixisme europeu, i el seu desmantellament es va produir en el marc d'una onada democratitzadora. Afegeix que entre una marea i l'altra, el règim va acomodar el seu discurs i la seva imatge als paràmetres de la Guerra Freda, en què desentonava més pels seus orígens que pel seu caràcter autoritari.⁷⁴

L'historiador aposta per una anàlisi comparativa que emmarqui la dictadura franquista en el canviant panorama internacional del segle XX. A més, posa el focus en la totalitat del territori nacional i rebutja l'atribució d'un poder omniscient al dictador, de tal manera que, sense restar-li importància a la figura de Franco, es pugui recalibrar el paper jugat per la seva classe política, les institucions i el conjunt de la societat.

Pel que fa al debat sobre la naturalesa política del règim, Sesma afirma que resulta pràcticament impossible atribuir-hi etiquetes definitives.⁷⁵ Un dels motius d'això és que els estats sorgits de la crisi del període d'entreguerres es van caracteritzar pel dinamisme i la manca de concreció programàtica. Així, després d'analitzar tota la trajectòria del règim franquista, proposa la seva pròpia definició a l'epíleg de l'obra, tenint en compte l'extraordinària longevitat de la dictadura.

⁷⁴ SESMA, N. (2024). *Ni una, ni grande, ni libre. La dictadura franquista*. Barcelona: Crítica, p. 15.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 16.

Podem dir que l'autor s'inspira en l'esquema de l'historiador Robert O. Paxton sobre la teoria de les cinc etapes travessades successivament pel feixisme⁷⁶, i sense oferir una completa teorització, defineix la dictadura franquista com un «feixisme asimètric».⁷⁷ Per una banda, utilitza el terme «feixisme» perquè el règim franquista es va dotar d'una estructura jurídica i institucional pròpia dels sistemes feixistes, especialment a través de la creació d'un partit únic, que entre 1937 i 1977 va ser el canal exclusiu de participació política legalment autoritzada, ja sigui sota la seva denominació inicial, «FET y de las JONS», com sota la designació posterior de «Movimiento Nacional».

Per l'altra banda, qualifica aquest feixisme «d'asimètric» perquè la Guerra Civil va constituir l'etapa particular de radicalització del feixisme espanyol. Es tractaria d'una radicalització anticipada en el temps, la qual va permetre que un petit moviment, tot just arrelat a l'escenari polític, avancés ràpidament cap a la conquesta de l'Estat i l'exercici del poder.⁷⁸ Aquest seria l'únic moviment feixista convertit en règim d'aquesta manera. Aquesta circumstància va determinar un major pes dels organismes de control social tradicionals en detriment dels propis de la modernitat feixista. Finalment, Sesma sosté que, en els moments finals de la dictadura, es va reproduir una certa fase de radicalització.

Per acabar, analitzarem com ha evolucionat la historiografia sobre el franquisme en les darreres dècades i quina importància ha tingut el debat sobre la naturalesa del règim. L'estudi de la dictadura franquista ha estat un tema recurrent des de la mort del dictador, encara que en determinades circumstàncies s'ha intensificat l'interès dels historiadors. Això ha passat, per exemple, el 1992, amb el centenari del naixement de Franco; el 1999, coincidint amb el seixantè aniversari del final de la Guerra Civil; el 2009, en complir-se setanta anys d'aquest esdeveniment, i el 2015, en motiu del quarantè aniversari de la mort del dictador.⁷⁹

⁷⁶ Robert O. Paxton formula la teoria sobre les cinc etapes del feixisme a la seva obra *The Anatomy of Fascism* (2004). Aquestes etapes són la creació dels moviments, el moment de l'arrelament al sistema polític, la seva presa del poder, el seu exercici del poder i, finalment, la radicalització que conduïa al seu col·lapse.

⁷⁷ SESMA, N. (2024). *Op. cit.*, p. 560.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 561.

⁷⁹ SÁNCHEZ RECIO, G. (2016). «Historiografía de la dictadura franquista en la actualidad». *Con-ciencia social: anuario de didáctica de la geografía, la historia y las ciencias sociales*, n. 20, p. 135.

Durant la dècada de 1990, l'interès per l'estudi del règim i l'època franquista va créixer considerablement i el debat sobre la seva naturalesa va esdevenir una qüestió central. No obstant això, actualment aquest debat historiogràfic es considera en bona part superat, en el sentit que la recerca ha passat a centrar-se en altres aspectes de la dictadura més enllà de la seva classificació tipològica. Això no significa, però, que després de tants anys s'hagi arribat a una conceptualització definitiva i àmpliament acceptada per la majoria d'historiadors. El principal obstacle ha estat la dificultat d'encaixar la dictadura franquista en una única definició, atès que el règim va anar evolucionant al llarg del temps.

D'altra banda, el revisionisme històric europeu ha plantejat la necessitat de superar els models explicatius d'origen marxista, que sovint han tendit a simplificar la complexitat del món polític i ideològic no esquerrà, assimilant-lo al feixisme.⁸⁰ Aquest enfocament revisionista aposta per una visió més plural i matisada, que integra elements polítics, culturals i sociològics de forma no reduccionista, a diferència de la interpretació defensada pels marxistes tradicionals.

En els darrers anys, la historiografia sobre Franco i el franquisme ha seguit una tendència revisionista orientada a analitzar críticament els mites que es van construir al voltant de la figura del dictador des del mateix moment de la dictadura, amb l'objectiu de desmuntar-los. Tot i això, la desmitificació del franquisme compta ja amb una certa tradició dins de la historiografia.

Actualment, l'ús de la història comparada ha permès reinterpretar el franquisme dins de la història global, situant-lo en relació amb altres dictadures del segle XX. Aquesta perspectiva multidimensional i comparativa ha ajudat a contextualitzar el règim en un marc internacional, contribuint a evitar la interpretació del franquisme com un fenomen únic i exclusiu de la història d'Espanya. A més, l'estudi del règim s'ha enriquit gràcies a l'aplicació d'enfocaments interdisciplinaris que incorporen elements de l'antropologia, la sociologia, l'economia i les ciències polítiques.

Entre els temes sobre el règim franquista que més han atret l'interès dels investigadors destaquen la repressió i la violència política, aspectes estretament vinculats a la recuperació

⁸⁰ GONZÁLEZ CUEVAS, P. C. (2010). *Op. cit.*, p. 77.

de la memòria històrica. Aquest procés ha transformat la nostra manera d'entendre el passat i està cada cop més present en l'imaginari col·lectiu de la societat. Amb el pas del temps, els historiadors han ampliat el camp de recerca sobre el franquisme, per profunditzar aspectes que necessitaven ser actualitzats, com l'anàlisi dels grups polítics i la política exterior, o bé per incorporar noves línies d'estudi, com la història de gènere.

La historiografia del franquisme des de la perspectiva de gènere és avui en dia un camp que genera tant interès acadèmic entre els investigadors com demanda entre els lectors.⁸¹ Aquests estudis també han posat de manifest la relació entre narració i memòria, un altre element important de les tendències historiogràfiques actuals, especialment en aquelles tendències que s'ocupen dels processos d'identitat i les aportacions de la memòria.⁸²

L'exili i el món de la cultura són també temes de recerca rellevants per la seva novetat, la documentació utilitzada i el seu plantejament. La història de la cultura i la nova història social han tingut una influència creixent en la historiografia del franquisme, fins al punt d'impulsar noves línies d'investigació centrades en aspectes com la ideologia i la cultura política, els grups socials i, en particular, la història de gènere.

Pel que fa a l'educació, tradicionalment no ha estat considerada una variable significativa en el debat sobre la naturalesa del franquisme ni en el de les dictadures feixistes d'entreguerres. No obstant això, els estudis recents suggereixen que l'educació sota el franquisme és un element clau per comprendre el règim i comparar-lo amb altres règims dictatorials d'entreguerres, ja que contribueix a la caracterització tant del franquisme com del feixisme.⁸³ Finalment, altres temes d'investigació sobre el franquisme que han guanyat rellevància en els darrers anys inclouen les noves perspectives sobre l'economia, el paper del clergat, l'oposició antifranquista, la política exterior i l'exèrcit.

⁸¹ SÁNCHEZ RECIO, G. (2016). *Op. cit.*, p. 138.

⁸² *Ibid.*, p. 139.

⁸³ CANALES, A. F. (2021). «Historiografia, franquisme i educació». *Temps d'Educació*, n. 60, p. 340.

8. CONCLUSIONS GENERALS

El debat sobre la naturalesa del franquisme s'origina ja durant la Guerra Civil, molt abans que es comencessin a estudiar rigorosament els aspectes polítics, econòmics i socials del règim franquista. No es pot comprendre la construcció de la dictadura de Franco sense tenir en compte la Guerra Civil, ja que aquesta va marcar profundament la seva naturalesa, la seva trajectòria i els instruments que va utilitzar per mantenir-se al poder.

El debat acadèmic sobre l'essència del franquisme ha girat al voltant del concepte de «feixisme», ja sigui per afirmar-lo o negar-lo, i ha intentat buscar la resposta a quin va ser el fonament del poder del dictador i de la seva ideologia. D'aquesta manera, nombrosos historiadors, sociòlegs i politòlegs han discutit al llarg dels anys sobre les característiques del franquisme i les seves semblances i diferències amb altres règims dictatorials contemporanis.

El debat clàssic sobre la naturalesa del règim franquista es concentra en dues postures fonamentals. D'una banda, la consideració del franquisme com un règim autoritari, seguint la proposta del sociòleg Juan José Linz. Per l'altra banda, la procedent de la historiografia marxista que defineix el règim de Franco com una dictadura feixista.

A mitjans dels anys seixanta, Linz va desenvolupar la seva conceptualització del franquisme com un «règim autoritari», situant-lo en un punt intermedi entre els totalitarismes i les democràcies liberals. El seu model de règim autoritari es caracteritza per un pluralisme limitat, l'existència d'una mentalitat molt més que una ideologia precisa, que no propicia la mobilització política i amb un partit no totalitari en el qual un líder o un petit grup exerceix el poder.

La formulació del sociòleg va tenir una àmplia acceptació, però també va ser debatuda per historiadors marxistes o afins, com Manuel Tuñón de Lara i Josep Fontana. Aquesta perspectiva defensa el caràcter feixista de la dictadura franquista, basant-se en la seva funció social i de classe, orientada a preservar l'ordre capitalista amenaçat. Podem dir que les dues formulacions clàssiques han tingut una forta influència en la historiografia. Alguns historiadors, com Stanley G. Payne i Javier Tusell, han formulat noves interpretacions a partir de la teoria dels règims autoritats de Linz, però introduint-hi algunes modificacions.

A partir dels anys noranta s'ha intentat trobar una posició de consens entre les dues postures del debat. Ismael Saz va destacar que els punts d'acord són majors del que sovint es pensa, ja que els defensors de la tesi del règim autoritari reconeixien l'existència d'una primera fase feixista, mentre que els historiadors que defensaven el caràcter feixista del règim, hi afegien matisos per diferenciar-lo del «feixisme clàssic» i recorrien a una delimitació cronològica.

Saz segueix la conceptualització de Roger Griffin sobre el «parafeixisme» i, en aquesta línia, proposa la caracterització del franquisme com un règim «feixistitzat». Tot i això, als anys noranta alguns historiadors tornaren a posar èmfasi en la naturalesa feixista del franquisme, com Carme Molinero i Pere Ysàs, que utilitzaren l'expressió de «feixisme espanyol». A principis i mitjans anys noranta, el debat terminològic del franquisme es va tractar amb reiteració, en canvi, en els darrers anys ha passat a un relatiu segon pla. Ara bé, és un tema d'investigació que encara es menciona, tal com mostren les obres de Borja de Riquer, Josep Maria Thomàs i Nicolás Sesma.

La primera conclusió que podem extreure d'aquest Treball Final de Grau és que la llarga duració del règim franquista ha estat una de les causes fonamentals del perllongat debat sobre la seva naturalesa. El motiu és que al llarg dels gairebé quaranta anys de duració del règim, aquest va anar evolucionant i canviant alguns aspectes importants de les seves formes. Tot i això, més que alterar la seva essència, va adaptar les seves formes d'actuació política per mantenir-se al poder.

Aquesta capacitat d'adaptació és també un dels motius pels quals potser no es podrà arribar a una caracterització definitiva del franquisme en conjunt, ja que el règim hauria tingut una naturalesa canviant al llarg del temps. Per tant, podem dir que el debat terminològic continua obert, atès que no hi ha un consens definitiu sobre la seva classificació, les seves etapes d'evolució i la seva relació amb el feixisme.

La segona conclusió és que les dues postures clàssiques del debat historiogràfic comprenen cronologies diferents, que reflecteixen, a través d'aquestes, les perspectives ideològiques dels historiadors. És a dir, els historiadors que interpreten el franquisme com un feixisme se centren, en general, en el seu període fundacional, entre el 1936 i el 1945, anys en què la dictadura franquista presentava més similituds amb el feixisme italià i el nazisme alemany.

En canvi, els qui el categoritzen com un règim autoritari o una dictadura no totalitària, analitzen principalment la seva evolució a partir de 1945, després de la derrota de les potències de l'Eix a la Segona Guerra Mundial.

Per tant, aquesta diferència en l'ús de la cronologia i l'elecció de la conceptualització del franquisme implica la presa d'una posició historiogràfica per part dels historiadors, sociòlegs i politòlegs. De la mateixa manera que la cronologia, el context juga un paper clau en l'anàlisi dels autors comentats en aquest treball. Per exemple, la tesi de Linz ha de ser entesa en el context de la Guerra Freda, ja que permetia situar el règim franquista entre les potències autoritàries en lluita contra el comunisme internacional.

Finalment, la tercera conclusió que podem extreure és que l'estat actual de la historiografia sobre la naturalesa del franquisme reflecteix una major diversitat d'enfocaments i l'ús de noves fonts i metodologies. Al mateix temps, s'ha prestat una atenció creixent cap a altres aspectes del règim franquista que havien estat menys considerats en l'anàlisi històrica. El principal motiu d'aquest canvi és que centrar-se exclusivament en la conceptualització del franquisme i en la seva classificació com a règim feixista o no, implica reduir l'anàlisi a una simple categorització. Això pot donar lloc a una interpretació limitada de la dictadura de Franco, que l'aïlla de la seva evolució històrica i dels factors que la van originar.

Actualment, la historiografia sobre la dictadura franquista ha avançat cap a altres temes d'investigació, com la repressió, la violència política, l'exili, la cultura, l'educació i la història de gènere. Tot i això, alguns historiadors continuen esmentant breument el debat historiogràfic i, a més, proposen la seva pròpia conceptualització i definició del franquisme.

Per concloure, podem afirmar que s'ha assolit l'objectiu principal de comprendre l'evolució del debat historiogràfic sobre la naturalesa del franquisme al llarg dels anys, ja que, a partir de la bibliografia seleccionada, s'han analitzat de manera crítica les obres de diversos autors que han participat en aquest debat.

9. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Aróstegui, Julio. (1992). «La historiografía sobre la España de Franco. Promesas y debilidades». *Historia contemporánea*, n. 7, (Dedicat a: Historiografía Contemporánea Reciente), p. 77-100.
- Canales, Antonio Francisco. (2021). «Historiografía, franquisme i educació». *Temps d'Educació*, n. 60, p. 339-342.
- De Felice, Renzo. (1977). *Interpretations of fascism*. Cambridge: Harvard University Press.
- De Riquer, Borja. (2010). *La dictadura de Franco*. Vol. 9 de la *Historia de España*, dirigida per Josep Fontana i Ramón Villares. Barcelona: Crítica / Marcial Pons.
- Fishman, Robert Michael. (2014). «El legado intelectual de Juan Linz». *Revista de estudios políticos*, n. 166, (Dedicat a: Homenatge Juan J. Linz (1926-2013), p. 117-122.
- Fontana, Josep. (1986). «Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo». Dins: Fontana, J. (ed.). *España bajo el franquismo* (p. 9-38). Barcelona: Crítica.
- Gentile, Emilio. (2004). *Fascismo: historia e interpretación*. Madrid: Alianza Editorial.
- Gentile, Emilio; Di Febo, Giuliana; Sueiro, Susana i Tusell, Javier. (coords.). (2004). *Fascismo y franquismo. Cara a cara: una perspectiva histórica*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Giménez Martínez, Miguel Ángel. (2014). «En torno a la naturaleza y legitimidades del franquismo: un ensayo de sistematización». *Estudios de historia de España*, vol. 16, n. 1, p. 215-254.
- González Cuevas, Pedro Carlos. (2010). «La historia de las derechas a la luz del revisionismo histórico». *Memoria y civilización: anuario de historia*, n. 13, p. 77-98.
- (2016). «Renzo de Felice, una semblanza intelectual a los veinte años de su muerte». *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, n. 35, p. 371-384.

- (2019). «Manuel Tuñón de Lara: marxismo, historiografía y redes de influencia universitaria». *Aportes: Revista de historia contemporánea*, n. 99, p. 7-53.
- Griffin, Roger. (1991). *The Nature of Fascism*. Londres: Routledge.
- Linz, Juan José. (1978). «Una interpretación de los regímenes autoritarios». *Papers: revista de sociologia*, n. 8, p. 11-26.
- Molinero, Carme i Ysàs, Pere. (2003). *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Vic: Eumo Editorial.
- Payne, Stanley George. (1980). *El fascismo*. Madrid: Alianza Editorial.
- (1995). *Historia del fascismo*. Barcelona: Planeta.
- Sánchez Recio, Glicerio. (2016). «Historiografía de la dictadura franquista en la actualidad». *Con-ciencia social: anuario de didáctica de la geografía, la historia y las ciencias sociales*, n. 20, p. 135-141.
- (2017). «Dictadura franquista e historiografía del franquismo». *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, n. 52, (Dedicat a: Manuel Tuñón de Lara (1915-2015): la historiografía contemporánea española en el siglo XXI), p. 71-82.
- Saz, Ismael. (2004). *Fascismo y franquismo*. València: publicacions de la Universitat de València.
- Sesma, Nicolás. (2024). *Ni una, ni grande, ni libre. La dictadura franquista*. Barcelona: Crítica.
- Thomàs, Josep Maria. (2011). *Los fascismos españoles*. Barcelona: Planeta.
- Traniello, Francesco. (1999). «Historiografía italiana e interpretaciones del fascismo». *Ayer*, n. 36, p. 177-200.
- Tuñón de Lara, Manuel i Biescas, José Antonio. (1980). *España bajo la dictadura franquista (1939-1975)*. *Historia de España*, vol. 10. Barcelona: Labor.
- Tusell, Javier. (1988). *La dictadura de Franco*. Madrid: Alianza Editorial.